

Levensvragen : brieven aan eene vriendin

<https://hdl.handle.net/1874/235087>

F 104.

mm 11001

LEVENSVRAGEN.

~~~~~

BRIEVEN AAN EENE VRIENDIN

DOOR

M. E. VAN DER MEULEN,

Predikant te Bolsward.

—♦♦♦—

AMSTERDAM,
P. N. VAN KAMPEN.

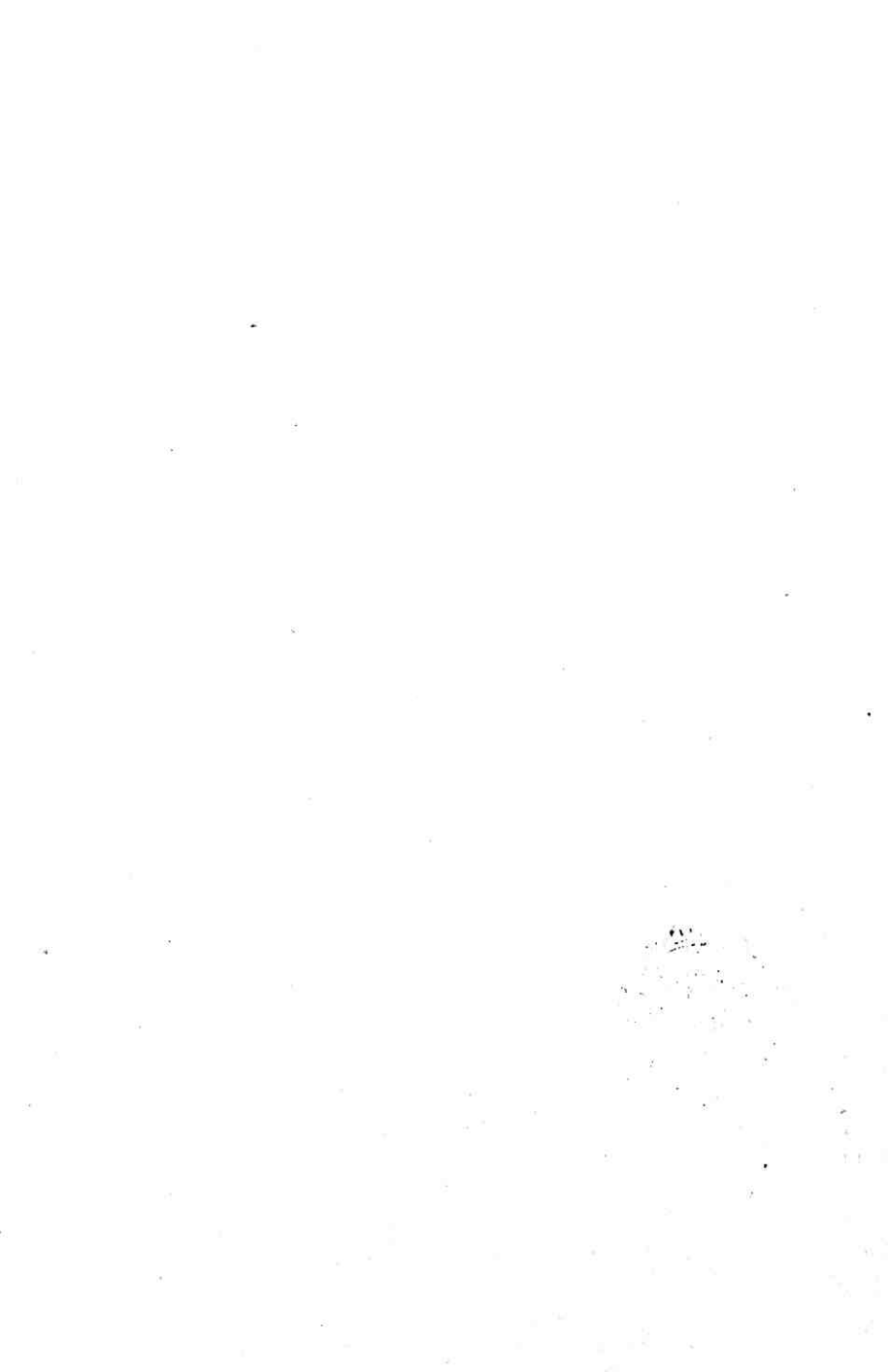
1872.

B. oct.
2383

L. BEIJERS
LIBRAIRIE
ANCIENNE
ET MODERNE.
UTRECHT, Neude G. 56

B. Misc lott
P. 2383

LEVENSVRAGEN.

Levensvragen.

BRIEVEN AAN EENE VRIENDIN

DOOR

M. E. VAN DER MEULEN,

Predikant te Bolsward.

AMSTERDAM,
P. N. VAN KAMPEN.
1872.

Lieve Vriendin!

Veel te lang heb ik gewacht met u te schrijven, na het zoo belangwekkend gesprek, dat ik voor eenigen tijd met u mocht voeren. De vragen toen door u mij gedaan staan mij onophoudelijk voor den geest; ik hoor, in u, zoo menige moeder en ontwikkelde vrouw, die allen vragen: wat moeten wij, in den tegenwoordigen tijd, wat met ons zelve, wat met onze kinderen, wat met onzen godsdienst, wat met onzen Bijbel? Gij, mannen, zoo spraakt gij, zijt of materialistisch, maar van brood en stof alléén kunnen wij niet leven; of gij voedt u met brochures, polemiek in het godsdienstige en staatkundige, maar in dat strijdperk is onze plaats niet, en opmerkelijk is het, dat gij, al strijdende, het steeds oneens blijft en ik nimmer van vrede, van oplossing, van eenheid hoor.

Ik begrijp en ik gevoel al het moeilijke van den toestand, waarin gij en zoovelen verkeert: gij zijt te veelzijdig ontwikkeld, uw blik is te ruim, uw hart is te edel, uw geweten te nauwgezet, dan dat gij u zoudt kunnen aansluiten bij de groote meerderheid, die haar rust zoekt in te doen alsof zij

niets bemerkt van hetgeen in den dampkring der geesten geschiedt op het gebied van den godsdienst, want daarop bij uitnemendheid is uwe aandacht gevestigd. En afkeer bezielt u voor de handelwijze der indrukwekkende minderheid, die in den ganschen strijd der geesten niets anders ziet dan een boos opzet, om God te loochenen en allen godsdienst te dooden, al is het ook, dat gij met mij wilt erkennen, dat onder deze gevonden worden, die meenen Gode een dienst te doen.

Sinds langen tijd heb ik dan ook uitgezien naar een geschrift, waarin de vragen van den dag, vooral met 't oog op de vrouw, zoo veelzijdig mogelijk en zoo begrijpelijk als dat noodig is, worden behandeld en beantwoord. Doch tot heden wachtte ik te vergeefs. De uitstekenden onder onze vrome geleerden wenden zich nog immer bij uitnemendheid tot den man, en de meeste geschriften en toespraken zelfs richten zich bijna uitsluitend tot het verstand. Daarom voldoe ik aan den aandrang van mijn hart en, overtuigd dat er dringende behoefte bestaat, waag ik mij aan eene proeve. Meer is het niet, wat ik u aanbied, en indien ik maar eenigszins uw verlangen zal bevredigd hebben en anderen opgewekt om op dezen weg voort te gaan, zoo zal ik mijn arbeid ruimschoots beloond achten.

In brieven richt ik mij tot u, omdat ik mij dan u voorstel als tegenover mij gezeten en met mij, als 't ware, in gesprek. Dit zal mij, geloof ik, een waar-

borg wezen, dat ik mijn onderwerp niet in 't afgetrokkene zal gaan behandelen, doch altijd zal blijven bedenken, dat ik de godsdienstige zijde van ieder vraagstuk bovenal in 't oog houden moet en letten op de toepassing voor uw eigen zieleleven en in den huiselijken kring waarin gij u beweegt.

En als ik mij nu de volgorde der vragen herinner, die gij me deedt, dan heb ik, dunkt mij, deze slechts te volgen, om mijn doel te bereiken en geleidelijk uwe aandacht te vestigen op het middelpunt van den strijd der godgeleerden ten aanzien van het gebied van den godsdienst.

Uw eerste uitroep was: wat is toch tegenwoordig de Bijbel, wat moet ik er zelve van denken en wat mijn kinderen er van leeren? De oudsten komen soms thuis van de catechisatie en doen mij allerlei vragen, waarop ik geen antwoord heb. Ook bemerk ik, dat hun eerbied voor dat boek, mij zoo dierbaar, veel verminderd is, en dat smart me. En, gingt gij voort, wat moet ik denken van God en 't gebed tot Hem; wat van Jezus en het geloof in Hem; wat van 't eeuwig leven en de onsterfelijkheid?

De tijd ontbrak ons beide, om, toen ge die vragen deedt, ze samen te behandelen, maar nu wil ik u dan achtereenvolgens een brief schrijven

OVER DEN BIJBEL,

OVER GOD,

OVER JEZUS,

OVER DEN MENSCH.

Nog een paar opmerkingen vooraf. Vooreerst, ik zal u alle aanhalingen sparen. Ge krijgt geen aantekeningen onder aan de bladzijden, met verwijzing naar velerlei boeken, die ge toch niet bij de hand zoudt hebben. Dat alles is soms noodig in een uitsluitend wetenschappelijk werk, waar wij ons den geleerde voorstellen te midden zijner boeken, maar als ik brieven schrijf aan u, die ik mede bestem voor elke beschaafde vrouw, dan denk ik me u 't liefst in eene vriendelijke gezellige huiskamer, met mijn boekje in de hand, lezende en peinzende, maar geen lust gevoelende om telkens op te staan en te zien of uw man ook 't een of ander werk bezit, en dat na te slaan.

Mijn brieven zullen geen personen aanvallen, maar zaken behandelen en ik zal u eenvoudigweg schrijven, volstrekt niet, hoe de zaak op zichzelf is, want dat weet ik niet, doch hoe ik er over denk. Dit laatste stelt u misschien wel wat te leur, want gij wilt onbetwistbare zekerheid; gij verlangt iets, wat niet alleen maar persoonlijke overtuiging is. Ja, gij vraagt wellicht met bezorgdheid, of al wat ik u schrijven ga, niet weer uitloopen zal op dat »bodemloos subjectivisme'', waarvoor velen ons tegenwoordig zoo ernstiglijk waarschuwen, als ware zulk eene overtuiging niet meer dan een eigenwaan zonder grond?

Ik begrijp, als zelfs gij zoo vraagt, dan komt dat uit godsdienstige bezorgdheid voort, die ik hoogelijk waardeer, doch laat ons voor goed alle vrees afleggen

voor uitdrukkingen, die men als schrikbeelden u voorhoudt en laat ons de zaak terugbrengen tot haar ware standpunt. Ik zal u den inhoud meedeelen van mijn persoonlijke overtuiging. Maar kan ik iets meer, kan iemand meer geven? Objectieve zekerheid, dat is, zekerheid, die in het voorwerp gegrond, volstrekt onbetwistbaar, onloochenbaar is, bestaat alleen in de wiskunst. Dat tweemaal twee vier is, is b.v. eene waarheid, die niemand, van wat richting of standpunt ook, mits met gezonde hersenen, loochenen kan; maar zoodra wij dit gebied verlaten, kunnen wij het niet verder brengen, dan tot eene betrekkelijke zekerheid en eene persoonlijke overtuiging. Doch laat ons niet bezorgd zijn, dat dit iets bodemloos zou wezen. Integendeel, het is de sterkste rots, waarop men staan kan, die van de persoonlijke overtuiging. Wat baat 't mij, of ik 't geen anderen gezegd of gewerkt hebben op hun gezag overneem; het kan nooit anders dan ten deele mijn eigendom worden, en ik sta er voor bloot, dat het mij telkens ontnomen worde. Wel moeten wij van anderen leeren; ongetwijfeld moeten wij overnemen, maar om 't in ons zelve op te nemen en te verwerken.

Het moet worden: Christus leeft in mij; mijn geest moet met Gods geest getuigen. Doch is dit geschied; weet ik, wat ik en waarom ik geloof, ben ik zelfstandig ontwikkeld, dan sta ik ook vast en niemand kan mijn schat mij rooven. Wij moeten zelve zien en hooren, in ons opnemen en verwerken en alzoo,

---

wat ik u en anderen aanbieden ga, ik verzoek u, dit vooral niet op gezag aan te nemen of te verwerpen, maar het ernstig te overwegen, of 't u wellicht brengt op den weg, waar we rust vinden voor verstand en hart beide.

Het mangelt onzer tegenwoordige maatschappij juist aan ernstig onderzoek en eigen overtuiging in het godsdienstige al te veel, en daarvan maken de verblinde leidlieden des gezags een listig gebruik, om de menigte te leiden, waar zij haar hebben willen, hetzij ter rechterzijde naar een geestdoodend bijgeloof, hetzij ter linkerzijde naar een niet minder verderfelijk ongelooft.

Daarom, laat ons met ijver aan 't onderzoek gaan, overtuigd van de waarheid van 't geen de Génestet schreef:

Zelf moet gij 't zoeken en zelf moet gij 't vinden,
Mensch, in uw hart, in het woord, in uw lot;
Anders zoo spelen de wervlende winden,
Mensch, met uw hart, uw geloof en uw God.

DE BIJBEL.

Uw eerste vraag betrof den Bijbel. »Wat moet ik er van denken, wat moet ik er meê doen"? Zoo vroegst gij, en gij spraakt verder, gelijk zoovelen dat met u doen, en daarom zal ik het herhalen: »Mijn rust is verstoord, ik had vroeger in dat Boek een onfeilbaren gids. De menschen om mij heen zijn leugenachtig, of hebben maar een deel van de waarheid, doch in dat boek is de waarheid; ik heb 't maar te openen, en als ik lees, dan spreekt God, door den mond zijner Profeten en Apostelen, tot mijne ziel. Maar nu, de wreede mannen van de wetenschap hebben mij mijn gids ten eeuwigen leven ontnomen, of althans mijn vertrouwen in hem geschokt. Ik kan niet meer tot mijn kind zeggen, als 't de wijde wereld ingaat: ziedaar het licht op uw pad; als gij 's morgens ontwaakt, open het dan, vóór gij aan den arbeid gaat, het zal uwe kracht steunen; zoo wanneer gij in de verzoeking zijt, herinner u de woorden des

eeuwigen levens en richt uwe schreden naar 't geen er geschreven staat op 't heilig blad."

Mij dunkt, dat ik, alzoo schrijvende, uwe en veler klacht met juistheid heb weergegeven. Geloof mij, ik heb deernis met de smart, welke in deze klaagtonen ligt opgesloten en als, 't geen ge vreest, het noodzakelijk gevolg was van het onderzoek dat de mannen der wetenschap hebben ingesteld omtrent de samenstelling en den inhoud van dit boek, ik zou zeggen: weg met een wetenschap, die ons de waarheid rooft, die onze rust verstoort, die ons onzen God ontnemt en den wegwijzer ten eeuwigen leven.

Maar ik vraag al terstond: is 't wel mogelijk, dat de wetenschap dit doet? Wanneer de Bijbel in zijn geheel werkelijk Gods Woord, wanneer het een werk Gods is, in den volstrekten zin des woords: kunnen menschen, met wat meer of minder wetenschap, het ons dan ontnemen; kunnen zij Gods werk verstoren, zijn zij machtiger dan God? Immers neen, en dit is al aanstonds voor mij een grond, dat ik hen rustig aan den arbeid laat en zelf aan 't onderzoek meêdoe, zoover dit op mijn weg ligt. Dit staat voor mij vast: wat in den Bijbel goddelijks is, is onvernietigbaar; wat zou een mensch daartegen vermogen; en wat er gebrekkigs in is, waarom zou het niet mogen aan het licht gebracht worden, ja, moet het dit niet, opdat het goddelijke te meer uitblinke in het licht zijner verheven heerlijkheid?

Gij zoudt me echter willen toevoegen: »maar dat is

juist de fout in uw redenering: er is niets gebrekkigs in dit boek, al wat daaraan en daarin is, is heerlijk, is uit God, en gijl. wijst mij op zóóveel gebrekkigs, op zooveel wat niet waar is, dat ik ten slotte niet meer weet, waaraan mij te houden; het was vroeger ten minste beter; toen wist ik wat ik aan mijn Bijbel had."

Juist dat spreek ik, Mevrouw, met vrijmoedigen ernst tegen. Gij wist het niet, maar meendet het te weten en bij die meening legdet gij u neder, terwijl gij tegelijkertijd er mede in lijnrechten strijd handeldet, want uw fijn gevoel heeft menig gedeelte van het oude Verbond gesloten gehouden, omdat 't niet alleen streed met uw kieschen smaak, maar ook met uw zedelijk bewustzijn, de grofzinnelijke zonden, hier en daar in al haar naaktheid voorgesteld, aan uw kinderen voor te lezen. Evenzoo hebt gij de verhalen van de bloedige oorlogen en onmenselijke wreedheden, overal verspreid, overgeslagen, als 't u om stichting van uw gezin of uzelve te doen was. Op dezelfde wijze hebt gij u nooit dan vluchtig opgehouden bij de veelvuldige geslachtslijsten, welke in die schriften voorkomen. Duistere gedeelten zijn u wellicht zoo goed als onbekend, en als gij laast van slachtingen gepleegd in den naam van Jahve, en vervloeking en aantroft, die zelfs onschuldige zuigelingen golden, dan is uw moederhart daartegen in verzet gekomen.

Ik zou geen dezer bladzijden uit den Bijbel willen

missen. Ik lees ze, vaak tot mijn ergernis, maar altijd tot leering, want ik leer er het lage standpunt uit kennen, waarop toentertijd de menschen stonden, zoowel wat betreft de zedelijkheid, als de voorstelling, die zij zich maakten van het Opperwezen. Doch, me dunkt, al wijs ik u op niets anders, en er is nog zooveel meer, dan is dit reeds voldoende, om u te doen zien, dat wij dien Bijbel, in zijn geheel, niet kunnen aannemen als het Woord van God en niet mogen geven in handen onzer kinderen.

Dit alles stemt gij wel toe, en toch behoudt gij uw gevoel van vrees, dat wij u schokken zullen in uwe liefde voor dat Boek der boeken, u sinds uw jeugd reeds zoo dierbaar, en waaruit gij in uw ouderlijk huis reeds zooveel schoons hebt gehoord, waaruit zoo menige heerlijke gedachte in uwe ziel is opgenomen en waarin zoo menige bladzijde is, u voor eeuwig onvergetelijk.

Het is 't doel juist van mijn schrijven, om u de ernstigste verzekering te geven, dat 't ons alleen te doen is, om u die verzameling van boeken hoe langer zoo dierbaarder te maken. Wij willen niet anders dan waarheid, en daarnaar streven wij bij 't onderzoek der Schrift. Vergun mij, dit u althans eenigszins uiteen te zetten.

Wat maakt u dien Bijbel tot een zoo kostelijk boek? Is 't niet al het schoone en ware, al het verhevene en liefelijke, al het verootmoedigende en vertroostende. dat gij daarin aantreft? Welnu, wij

willen, wij kunnen daarvan niets missen; 't is ons te doen, juist om u dat boek te leeren kennen als een der voornaamste kenbronnen voor ons godsdienstig leven. Maar zal het zulk een kenbron zijn, dan moet ik ook 't recht hebben, haar waarde te onderzoeken, te beoordeelen. Ik neem dat niet aan op 't zeggen van anderen. Die Bijbel toch is mij niet onmiddellijk van God geworden. 't Is een verzameling van 66 boeken uit onderscheiden tijden, door bekende en onbekende schrijvers opgesteld: sommige boeken zijn door verschillende menschen begonnen en bijeen afgewerkt. Een tal van afschrijvers hebben het oorspronkelijke nageschreven, en geen enkel oorspronkelijk stuk bestaat zelfs meer. Voorts zijn die afschriften weer vertaald in menigerlei talen, en eindelijk ligt nu zulk eene vertaling voor u, als vrucht van den arbeid van een menigte menschen, uit allerlei tijden en landen en volken. Dat alles zal u bekend zijn, maar dan zult ge toch ook wel moeten erkennen, dat wij niet slechts het recht hebben, maar zelfs verplicht zijn, eerst den inhoud dier boeken goed te onderzoeken, alvorens wij dien aannemen tot gids in onze heiligste belangen. Zet ik me nu tot dat onderzoek, dan blijkt 't al spoedig, dat al die schrijvers op een geheel ander standpunt stonden, wat hun natuurkennis betreft, dan wij. Daaruit volgt een geheel andere beschouwing van de schepping, als die ons eigendom geworden is van kindsbeen af. Ook hun aardrijkskundige, hun ge-

schiedkundige kennis, was veel gebrekkiger dan de onze, en daardoor maken zij dikwijls fouten. Wij willen hen daarover niet hard vallen, want dat zou hoogst onbillijk wezen, omdat zij zonen waren van hun tijd, gelijk wij 't zijn van den onzen. Wij kunnen niet anders verwachten; maar alleen wil ik u doen gevoelen, dat wij hen in al deze opzichten niet als veilige gidsen kunnen aannemen en dat de stelling dus onhoudbaar is, dat die Bijbel, als geheel, Gods Woord zou wezen.

Indien gij herneemt: 't is goed, dat geef ik graag toe, dat mij die Bijbel geen leermeester kan zijn in het natuurkundige, het geschied- en aardrijkskundige, maar voor mijn godsdienstig gemoed, voor mijne Godskennis zou ik hem zeer gaarne behouden als een betrouwbaren vriend, die mij onfeilbaar den weg wijst ten eeuwigen leven — dan is mijn antwoord gereed. Die Bijbel is mij, in dat opzicht, een onwaardeerbaar boek. Niet alzoo, dat ik hem slechts heb te openen, om op elke bladzijde de zuiverste Godskennis te vinden. Dat is feitelijk weer niet waar. Ik lees daar toch niet slechts van de afgoderij der Heidenen en de onzedelijkheid, daarmede haast onafscheidelijk verbonden, doch ook in Israël zie ik het volk in dezen struikelen en zondigen. Weet ge echter, wat mij in deze boeken zoo aantrekt? Ik zie daar het gansche geslacht der menschen in banden des vleesches geboeid en toch zoekende naar God. Langzamerhand wikkelt zich een stam een weinig los; deze

neemt andere bestanddeelen in zich op. Voor het grootste deel is ook dat geslacht nog afgodisch, maar langzamerhand ontwikkelt zich de godsdienstige aanleg; bij eenigen openbaart zich een godsdienstige zin, bij enkelen kennisse Gods. Die God is nog voor een groot deel een nationale God, een God Abraham's, Izaak's en Jakob's, een God wreed en vol wrake, maar meer en meer zie ik die Godskennis zich uitbreiden; de denkbeelden over Hem worden reiner; met zijne barmhartigheid en goedertierenheid, ontwikkelt zich het geloof in zijne liefde. De profetie waakt op, neemt toe in omvang en kracht. In heerlijke zangen storten dichters hun vrome gemoed uit. Nevens een vormelijken eeredienst ontwaakt ook het bewustzijn, dat Gods offers zijn een verslagen hart en een nedergebogen geest. De verwachting naar verlossing, naar een betere toekomst, eerst zinnelijk en allengs geestelijk, is het duidelijk bewijs, dat er steeds meerderen worden gevonden, die gelooven, niet alleen aan de herstelling eener natie, maar ook aan den vooruitgang van den menschelijken geest. En eindelijk, daar treedt uit datzelfde volk een zoon op, zoo groot als er voor hem nooit werd geboren, en ik zie hem in dat boek voor de oogen geschilderd met trekken, die niet alle getuigen van geschiedkundige trouw, maar toch steeds van innige vereering. En dit staat vast: deze Jezus heeft ons een God gepredikt, die Vader is in den besten zin des woords, een God van Heidenen en Joden beide, die 't regenen

laat op elken akker en zijne zon doet opgaan over boozen en goeden. De ware Gods-idee is uitgesproken; de aanbedding in geest en waarheid is tot grondslag verklaard van alle ware vroomheid; de zaligheid is geopenbaard, als alleen in reinheid gelegen. Eindelijk zie ik Jezus' discipelen, nog wel voor een deel beperkt door Joodsche vooroordeelen, zoodat Petrus nog na jaren deswege in het aangezicht moest worden wederstaan, omdat hij te berispen was, maar toch ik zie in hen de dragers der heerlijke denkbelden door Jezus uitgesproken, en zij zijn er niet slechts de dragers van, maar zij prediken ze ook in het openbaar, in weerwil van tegenstand en vervolging. Ja, in Paulus zien wij den zelfstandigen denker, den vromen bekeerde, den vrijzinnigen geloovige, den volhardenden strijder, die, al dwaalde hij ook soms, bv.: in zijne verwachting van Jezus' spoedige wederkomst, en al sprak hij te Joodsch over Jezus' dood als offer, nochtans voor de geloofsleer en het geloofsleven meer heeft nagelaten, dan een der andere jongeren, die met Jezus zelve hebben omgegaan.

Nu is het onbetwistbaar waar, dat bij zulk eene beschouwing der Bijbelboeken, de Godsopenbaring niet, als kant en klaar, daarin van het begin tot het einde wordt aangetroffen, maar wij staan hier vooreerst voor een feit, dat niet te loochenen valt, en dan vraag ik u toch ook met vertrouwen: is 't u niet meer Godewaardig, dat wij ook hier een gestadigen vooruitgang zien in de kennisse Gods bij het menschelijk

geslacht, dan dat juist op dit meest verheven gebied de wet der ontwikkeling zou zijn uitgesloten? Ook verliezen wij eenige illusiën. Dat Joodsche volk schittert niet meer in den stralenkrans, waarmee onze verbeelding het had gesierd; die stamvaders zijn niet meer de helden des geloofs, waarvoor wij hen hebben gehouden; maar als de Bijbel zelf ons dit nu toch leert, en dit is de zaak, wat zullen wij dan daartegen zeggen? Wij kunnen toch niet hardnekkig vasthouden aan eene voorstelling, die ten slotte leugenachtig is, terwijl 't ons immers om waarheid te doen is?

Zoo blijkt 't uit eene aandachtige lezing dier geschriften, dat b.v. Mozes, Samuël en anderen nooit de schrijvers kunnen geweest zijn der boeken, naar hen genoemd, al is er een gedeelte van, van hunne hand; zoo is 't, om ook uit het N. Verbond iets te noemen, om zoo te zeggen zeker, dat Mattheus nooit het Evangelie dat zijn naam draagt geschreven heeft, in den vorm waarin wij het bezitten. Tal van verhalen zijn opgesteld, jaren, soms eeuwen na de daarin verhaalde gebeurtenissen; maar indien deze dingen nu alzoo zijn, dan kunnen wij wel zeggen: nochtans sluit ik er het oog voor en ik geloof het niet; doch wat baat dit? Iemand kan zeggen, dat de aarde stil staat en de zon draait, om der wille van Jozua's gezegde; evenwel draait de aarde en staat de zon, althans betrekkelijk, stil. Ik vraag echter met vrijmoedigheid: wat hebben al deze zaken te maken met ons godsdienstig geloof; waarom zullen wij ons dáárin geschokt voelen? Ik

kan niet anders inzien, dan dat 't altemaal kwestieën zijn van wetenschappelijken aard. 't Is wel waar, dat van sommige verhalen de geschiedkundige waarde vermindert of te loor gaat, maar meer dan een behoudt zijn zielkundige beteekenis, en als 't blijkt, dat een verhaal niet gegrond is op een feit, kan er ook geen sprake van wezen, dat wij geschiedenis verliezen zouden. Wat werkelijk geschied is, kan geen wetenschap ongedaan maken; dat zal, al wordt 't soms ook betwist, toch immer weer in zijn geschiedkundige waarde zich handhaven. Ik weet wel, dat men al spoedig gereed is, ook vooral met deze opmerking: wees toch voorzichtig, want als gij toestaat, dat men heden 't eene niet waar verklaart, dan ontnemt men u morgen het andere, en wat blijft er eindelijk over van uw Bijbel? Die opmerking echter ergert mij, want zij klinkt zeer gemoedelijk, is geschikt indruk te maken, doch bevat, goed bezien, eene hoogst onedele beschuldiging. Zij veronderstelt, dat men moedwillig den Bijbel zou trachten te verminken, om het geloof der gemeente te schokken, aan 't wankelen te brengen, te vernietigen misschien. Zulke waarlijk boosaardige bedoelingen mogen echter aan de wetenschappelijke mannen niet toegeschreven worden, die, dikwerf zelve met vromen zin bezielde, slechts de waarheid zoeken. Zij kunnen, natuurlijk, in een of ander opzicht mistasten, soms al te spoedig optreden met de bekendmaking hunner onderzoekingen, als waren deze reeds onbetwistbare uitkomsten, maar

dan staat de kritiek terstond gereed, om hen van voorbarigheid te overtuigen; doch de bedoelingen mogen niet verdacht gemaakt worden, en het karakter der mannen, die hun tijd en vlijt aan dit onderzoek wijden, moet onaangetast blijven. Ik dring juist aan op een nauwkeurig, onpartijdig onderzoek dier Schriften, ook door gemeenteleden, want men strijdt te veel voor den Bijbel, zonder hem te kennen, en ik ben verzekerd, dat die ernstige lezing velen reeds overtuigen zal van de waarheid der uitkomsten, die reeds werkelijk verkregen zijn. Wat echter waarlijk goddelijk is in die Schriften, zal met des te onbenevelde glans gaan schitteren, naarmate men het meer ontdaan heeft van den geleenden glans onzer menschelijke opvattingen. Voorwaar, geen parel gaat verloren, omdat men ze neemt uit de schelp. Zoo zal ook geen enkel woord Gods te loor gaan; het doel is juist, om het steeds meer aan het licht te brengen. En, wat uw vrees betreft voor uw kinderen, naarmate zij opwassen en leeren, dat zij den Bijbel niet mogen beschouwen als een leerboek der natuurkunde, als een onfeilbaren gids in andere wetenschappen, maar als een verzameling van boeken, waarin met steeds klimmende juistheid de kennis van God wordt aan het licht gebracht en geopenbaard, naar die mate zullen zij leeren, dat zij dit boek niet mogen gesloten laten of er uit de hoogte op neerzien, maar dat zij zich, leergierig en heilbegeerig, moeten neerzetten aan de voeten van profe-

ten en zangers, van de Apostelen en Jezus bovenal, om van hen en hem te vernemen, wat zij doen moeten om te strijden tegen de zonde, om des eeuwigen levens deelachtig te worden. Ja, ik houd mij verzekerd, dat bij het opkomend geslacht de bijbelwaardeering zal toenemen, hoe meer wij dat boek gaan beschouwen nitsluitend uit een godsdienstig en zedelijk beginsel, en wat ik ten ernstigste betreure, is het gebrek aan onderzoek en kennis der Schriften bij alle richtingen, want dat leidt de rechtzinnigen tot vergoding der letter, zonder dat zij deel hebben aan den geest, en de quasi-verlichten tot verguizing des boeks, welks blijvende waarde zij niet kennen. Onderzoekt dan die Schriften, als een belangrijk deel der Godsopenbaring, welke echter niet tot die boeken en die tijdvakken is beperkt, en laat ons met H. Lang van Zürich zeggen: »De Bijbel kan voor mij niet meer zijn, wat hij voor de vaders geweest is, geen boei voor mijn denken, geen richtsnoer voor mijne wereldbeschouwing en mijne godsdienstige voorstellingen. Maar moet hij daarom ophouden het boek te zijn vol van het vuur, dat Jezus op aarde is komen ontsteken, een oorkonde van den heldentijd van onzen godsdienst, waarnaar wij opzien uit de vlakke der middelmatigheid van het dagelijksch leven, om ons daarmede te versterken; een boek vol onoverwinnelijke levenskracht, waardoor ieder hart en iedere tijd vernieuwd kunnen worden? O! laat ons de sluizen openen, opdat deze verkwikkende en vruchtbaar makende

stroomen zich uitstorten over het gansche leven van ons volk!"

Bij deze beschouwingwijze verliezen wij dus niets, maar winnen wij veel en behouden alles wat wij tot onze stichting van noode hebben. Wat tijdelijk is en plaatselijk vervalle, het eeuwig ware blijft. Is de kennis der natuur toegenomen, het strekt ons, niet tot vermindering, maar tot vermeerdering van onzen eerbied voor de majesteit Gods. Blijkt het, dat God niet uitsluitend aan Israël, maar evenzeer aan het overoude Egypte, aan Perzië en Indië zich geopenbaard heeft in de harten van vele uitstekenden, dat zal ons niet tot jaloerschheid verleiden, maar moet ons tot blijden dank stemmen, omdat het niets afneemt van het gewicht onzer oude oorkonden, maar bewijst dat God goed is geweest voor veel meerderen nog, dan wij ons vroeger voorstelden. Op dit alles zullen wij onze kinderen wijzen, naarmate zij het verstaan kunnen, en dan zal onze oude Bijbel een niet verouderde, maar een waardige plaats innemen te midden der heilige boeken van de andere oosterse volken; hij zal hun worden, en ons blijven, een licht op ons levenspad, een boek vol levenswijsheid, een wegwijzer ten eeuwigen leven, een heerlijk wapen in den strijd tegen de zonde, een bron van vertroosting in dagen van droefenis, een heldere fakkel in de ure des doods.

G O D.

Daar is een tijd geweest, en velen verkeerden nog in die periode van gebrekkige ontwikkeling, toen wij ons recht gelukkig gevoelden op het bijzonder bevoorrechte standpunt, waarop wij Christenen heetten te staan, en dat wel bovenal in Nederland. Wij stelden ons de zaak ongeveer aldus voor: Het grootste deel der wereld lag en ligt in donkere nevelen gehuld. In de grijze oudheid was 't overal stikduistere nacht, behalve in het kleine, heilige kustland, het heerlijke Kanaän. Dat was niet alleen het land van belofte, maar ook het oord waar overvloed was van melk en honig, van wijn en olie. Daar woonde een gansch zeer bevoorrecht volk, het uitnemende Israëel, met zijn vrome aartsvaders, zijn koninklijken zanger, zijn wijzen bij uitnemendheid onder de vorsten der aarde, zijn uitstekende profeten. Terwijl God naar zijn recht de harten der Heidenen verhardde en hun verstand gesloten bleef, zoodat zij zijne heerlijkheid niet zagen en zijn wezen niet kenden, sprak Jahve

met een Abraham, een Mozes, gelijk als een vriend spreekt met zijn vriend. Op welke wijze? Wel, Hij daalde neer uit zijn Hemel en in menselijke taal, in den tongval der oude Hebreëen deed Hij zich hooren, en eeuwen daarna werden deze woorden opgeteekend door mannen, die zijn Geest had verlicht.

Wij wisten wel dat dit volk ook soms aan afgoderij zich had overgegeven, maar al wierp dat een floers over het zoo schoone beeld, dat ons voor den geest stond, 't nam niet weg, dat wij ons die natie immer voorstelden als de draagster van de kennisse Gods, met welke de Heer, niet alleen op bovenzinnelijke, maar op bovennatuurlijke wijze verkeerde. Golden de wetten der schepping overal elders, de God Israëls verbrak ze, om der wille van zijn Geliefde, en in wonderen en teekenen toonde Hij zijne Almacht. Niet waar, dat oude Israël, hoog stond het bij ons in eere om zijne Godskennis, en al hebben wij later die natie minder geacht om hare Messiasverwerping, dit was niet anders dan de vloek, die op haar rusten moest vanwege hare zonde. Sedert, laat ons het uitspreken, heeft Nederland, het Noordelijk Christenland, in vele opzichten Israël vervangen. Wij waren het er tamelijk wel over eens, dat wij, vooral onze voorvaderen, het volk waren bij uitnemendheid en wij niet zonder reden mochten spreken van Neerland's God, die ook voor ons bij uitnemendheid de winden bestierde, vloed en ebbe gebod tegenover den machtigen vijand.

Weet gij waarom ik begin met deze voorstelling,

in welke gij in meerdere of mindere mate ook de uwe wel zult herkennen, in herinnering te brengen?

Het is, omdat zij voor zeer velen nog altijd geldt als de eenig ware, de eenige waarbij de eere Gods en Gods majesteit worden geëerbiedigd en gehandhaafd. Het is, omdat ik weet dat gij, en ook in dit opzicht staat gij waarlijk niet alleen, u nu in die voorstelling niet meer te huis gevoelt, maar met ernstige bekommering vraagt: hoe moet ik mij nu mijn God voorstellen; wat is mij nu het gebed, en vooral wat is gebedsverhooring? Het is u soms, als had men u uwen God ontnomen en vooral den troost der gebeden, sedert men u spreekt van vaste en onveranderlijke wetten, en niet zelden dunkt u het gebed als gansch onnoodig of ten minste overtollig. Ook weet gij in dit opzicht geen raad met uwen Bijbel, die, hier en daar vol van wonderverhalen, u eenen God predikt, welke onmiddellijk ingrijpt in het hart en leven van den mensch en het wel en wee van sommige volken.

Ik geef u de verzekering, dat ook ik, als gij, opgevoed ben bij de voorstelling, in den aanhef van dezen brief aangestipt. Jaren lang heb ik er niets in gevonden dat streed met mijne overtuiging. Ik nam ze aan, omdat ze in den Bijbel stond, omdat ze mij werd voorgehouden bij het godsdienstonderwijs, omdat ze ten grondslag lag aan elke evangelieprediking. Ik kan mij niet herinneren of de bezwaren het eerst rezen uit het hart, dat geen vrede meer had met een God, die zoo particularistisch, zoo willekeurig, enkele

volken boven alle andere bevoorrechtte, of uit het verstand, daar ik niet meer begreep, hoe God in vorige tijden zich enkele malen zoo ruimschoots openbaarde en in strijd met al wat wij overal waarnemen, om daarna te zwijgen, den Hemel als 't ware te sluiten en alles op aarde te bestieren naar steeds onveranderde wetten. Want dat is immers onwedersprekelijk. In onzen tijd hooren wij die Godsstem nooit, op de wijze waarop ons dat in den Bijbel wordt geschilderd, en met recht klaagt dan ook, op dat standpunt, deze en gene, dat God zich sinds 18 eeuwen niet meer openbaart.

Vergun mij, u te mogen meedeelen hoe ik tot andere inzichten gekomen ben en hoe ik op het veranderde standpunt, waarop ik nu sta, rust en vrede gevonden heb voor verstand en hart beide; hoe ik mijn God niet verloren heb, maar juist gevonden, en hoe het gebed mij geworden is de verhevenste en reinste uiting mijns geestes.

Langzamerhand dan en na veelvuldig en onpartijdig onderzoek is mij het licht opgegaan, in welks schijnsel ik mij nu verblijd. Ik had de voorstelling lief met welke ik opgegroeid was, en niet dan met moeite, soms met weezin, heb ik mij van haar kunnen losmaken, want ik wilde mijn geloof wel zuiveren, maar niet verliezen, en dikwerf was 't mij, als zou met een veranderde voorstelling, ook het geloof geschokt worden niet slechts, maar zelfs verloren gaan. Het tegengestelde heeft echter plaats gehad; mijn geloof in God is gesterkt; ik heb afstand gedaan van mijn bekrom-

pen opvatting; de liefde voor het Opperwezen is zoozeer toegenomen, dat ik ze onvernietigbaar durf noemen.

Wat is dan geschied? Het is mij gebleken, dat wij allen den toestand van Israël geïdealiseerd hebben. Wij hebben allereerst den Bijbel gelezen als Westelingen, te veel of geheel vergeten, dat deze boeken geschreven zijn in het Oosten, door mannen die de gewoonte hebben, als gevolg van hunne zoozeer ontwikkelde verbeeldingskracht, om alles te personifiëren, dat is, om alles te schilderen, om ook het geestelijke, het bovenzinnelijke, zinnelijk, aanschouwelijk voor te stellen. Zij laten hunne figuren spreken; zij leggen evenzoo God woorden in den mond en daardoor, het is niet te ontkennen, worden hunne verhalen bevallig en indrukwekkend. Die verhalen nu, wij hebben ze alle letterlijk opgevat, als objectieve geschiedenis; al wat daarin staat, is werkelijk zoo gebeurd, zoo meenden wij. Staat de naam van een schrijver boven een boek, dan heeft hij 't natuurlijk ook geschreven. Dat, om maar één voorbeeld te noemen, reeds 1 Sam: 25, 1 wordt verhaald, dat Samuël stierf, merkte men kortweg niet op: de boeken heeten naar hem, alzoo hij had ze geschreven. De Bijbelschrijvers zijn mannen, welke ons de dingen, die zij zelve hebben gezien en gehoord of nauwkeurig onderzocht, mededeelen; dat stond vast. Wat zij ons dus van God verhaalden, dat was waar en mocht zelfs niet betwijfeld worden. Wie wist iets van allerlei fragmenten waaruit één boek was samengesteld, als het geschiedenis betrof? Wie had gehoord van een

Elohist en Jahvist? Wie dacht er aan, dat die schrijvers hun bepaalde bedoelingen hadden, om de geschiedenis te kleuren en naar hun opvatting vast te stellen? Wie merkte op het onderscheid b. v. alleen maar tusschen het vierde woord of gebod, zooals wij het vinden Ex: 20 en Deut. 5? Zoowel in het eene als in het andere Hoofdstuk lezen wij, dat »God sprak.» Heeft dan God een tweeledig vierde gebod gegeven, of blijkt het niet allerduidelijkst dat de Deuteronomist het noodig geoordeeld heeft, meer bepaald het volk te wijzen op de verdrukking in Egypte, terwijl Mozes, indien wij aannemen mogen dat van hem de redactie is, in Ex: 20 wees op de ruste Gods ten zevenden dage ter aanbeveling van de Sabbathsrust? Beide echter laten God spreken, zooals zij het voor hun tijdelijk doel noodzakelijk achten. Zoo is het hier en zoo is het op tal van plaatsen. God (Elohim of de Heer, Jahve ¹⁾, spreekt zooals ieder schrijver het in zijn tijd en op zijn standpunt noodig acht, om zijne zienswijze ingang te doen vinden. Hoe naauwkeuriger wij den Bijbel lezen, des te duidelijker blijkt 't ons, dat al die woorden Gods niet anders zijn, dan woorden dergenen, die de boeken schreven en wier voorstelling van God wij leeren kennen uit 'tgeen zij als Godspraak ons aankondigen.

Als gij me vraagt of God dan niet gesproken heeft?

¹⁾ Ook in de Hollandsche vertaling blijkt, of Elohim spreekt dan wel Jahve, want de vertalers zetten 't eerste over door God, 't tweede door Heer.

zoo is mijn antwoord: wel zeker, maar niet in 't Hebreuwsch en niet in 't Grieksch, doch als Geest tot de geesten der menschen. De Godsopenbaring is één. Wij kunnen nu even goed zeggen: God spreekt: daar zij licht, als dat geschreven staat in Gen: 1. God zwijgt nooit, maar sprak vroeger niet anders dan nu. Dit laatste is mij meer en meer duidelijk geworden, en naarmate het mij helderder werd voor den geest, verdwenen al de bezwaren, die ik vroeger had tegen den God des Bijbels, die soms zoo partijdig, zoo eenzijdig, zoo wreed is. Het bleek mij meer en meer, dat God één is en onveranderlijk, maar dat de menschen zich Hem hebben voorgesteld naar hunne bevatting en daarom Hem hebben geschilderd en laten spreken, zooals zij zich Hem dachten.

Wij weten immers allen, dat ten tijde toen God hemel en aarde schiep, er nog geen menschen aanwezig waren; nochtans weet de schrijver in Genesis reeds met juistheid wat God sprak op iederen dag. En dit is te meer onverklaarbaar, als wij bedenken, dat er duizenden jaren verlopen moesten, eer het letterschrift bij de Hebreëen bekend was, zoodat wij zouden moeten aannemen, dat b.v. Mozes met woordelijke juistheid ons weergeeft, wat God gesproken heeft, ten dage dat noch hij, noch eenig sterveling op aarde verkeerde. Gij weet dat men vroeger de toevlucht nam tot de werktuigelijke ingeving, om dit eigenlijk onverklaarbare, te verklaren; men zeide dat God de stift van den schrijver bestuurde en deze als werk-

tuig alles opteekende wat de Geest Gods hem ingaf.

En werkelijk op deze wijze alleen kan men er toe komen, om te beweren, dat de geheele Bijbel Gods woord is en dat God werkelijk alles gesproken heeft, wat Hem als zoodanig wordt toegeschreven. Doch sedert het overtuigend en onbetwistbaar gebleken is, dat de schrijvers zelfstandige menschen geweest zijn, die, als alle schrijvers, een bepaald doel voor oogen hadden, en daarom dezelfde zaak in twee berichten soms geheel verschillend voorstelden, is het, bij eene eerlijke en onpartijdige behandeling dezer zaak, onmogelijk aan zulk eene werktuigelijke ingeving vast te houden.

Bijna algemeen is dan ook het geloof aan deze ingeving opgegeven, doch nu is men met twee maten gaan meten, en dit is hier, evenals overal, oneerlijk. Van 't geen Gode onwaardig was heeft men toegegeven, dat het niet woordelijk alzoo door den Heer is gesproken, doch naarmate het paste in een stelsel, houdt men vol, dat men te doen heeft met een echte Godspraak. Doch ik bid u, laat ons vóór alle dingen eerlijk zijn en laten wij ons houden aan de voorstelling, die ik reeds aangeduid heb. Zooals de mensch is, zoo is ook zijn God, en zoo laat de mensch zijnen God spreken, naarmate van het standpunt waarop hij zelf staat. Hoe ruimer immers 's menschen blik, hoe reiner zijn hart wordt, des te zuiverder is ook zijn voorstelling van het Opperwezen, totdat eindelijk door Jezus het toppunt wordt bereikt, daar hij

immer en overal God voorstelt als Geest en als Vader.

In dit opzicht, geloof ik, dat er bij u wel geen bezwaar zal bestaan, om de nieuwere, meer geestelijke opvatting van de Godspraak des Bijbels aan te nemen, en dat gij gaarne zelfs erkennen zult, dat deze alleenlijk strekt tot meerdere verheerlijking Gods, omdat hetgeen Gode onwaardig is, wordt gesteld op rekening van meer of min bekrompen menschen, en al het verhevene en Godewaardige met dankbaarheid wordt erkend als de vrucht van de werking des Geestes Gods in de harten van de kinderen der menschen. Doch wij stuiten op een veel grooter bezwaar. Gij vraagt: »wat moet ik doen met de wonderen, die op zoo menige plaats aan God worden toegeschreven? Moet ik ze alle verwerpen en de stelling onderschrijven, die ik zoo dikwijls heb hooren uiten: Wonderen zijn onmogelijk?» Laat ons over die stelling een weinig samen nadenken. Zij klinkt velen onaangenaam in de ooren. 't Is hun de uiting van den overmoedigen menschelijken geest, van de valschelijk dusgenaamde wijsbegeerte, die stoutelijk zich laat hooren; die de waarheid loochent van zoo menig verhaal des Bijbels en God zelfs voorschrijft, wat Hij vermag en waartoe Hij niet in staat is. 't Is waar, zoo wordt het voorgesteld, maar 't is ook hier alweder de vraag of die voorstelling de juiste is. De ernstige wijsgeer, die deze stelling uitspreekt, denkt er niet aan, om de macht Gods te beperken, hetgeen immers een onzinnig pogen en louter dwaasheid zou zijn; evenmin als 't

er hem om te doen is, om moedwillig de waarheid te loochenen van 't geen de Bijbel verhaalt. Hij erkent ten volle dat er verschijnselen voorkomen en zaken gebeuren, die voor ons onverklaarbaar en wonderlijk in onze oogen zijn, maar als nu b. v. uit eene niet »gekortwiekte," maar eeuwenoude ervaring is gebleken, dat het eene wet is in Gods schepping, dat ijzer zwaarder is dan water en dus niet drijft, dan in bepaalden vorm, maar zinkt, dan houdt hij het er voor, dat Elisa niet de macht had, om die wet te verbreken (2 Kon. 6, 6), maar dat hij werkelijk den bijl terugbezorgd heeft en de gelukkige, die hem ontving, dit heeft voorgesteld als een gevolg van 's Profeten macht. Hij zal niet loochenen, dat God de macht heeft, om aan ijzer andere eigenschappen te geven, maar hij neemt waar, dat God dit niet doet, en als hij dus leest, dat op zekeren dag een man een stuk ijzer dat »gezonken was, deed bovenzweemmen," alleen maar door een op 't water daarhenen geworpen stuk »hout," dan dringt hem, niet zijn ongeloof, om Gods macht te beperken, maar zijn geloof aan Gods onveranderde wet, om te zeggen, dat een schrijver gepoogd heeft Elisa te verheerlijken, door hem een macht toe te kennen, die ten slotte niet aan een mensch, maar aan God alleen toekomt.

Zoo blijkt het, dat God aan dieren het vermogen onthouden heeft, om zich uit te drukken in menschelijke taal, en als ik dus nu lees dat een slang of een ezel sprekende worden ingevoerd, dan ver-

klar ik dat op dezelfde wijze, als waarop ik het doe, wanneer ik ook in andere boeken lees van dieren die spreken.

Wordt ons bericht, dat Israël op onmiddellijke wijze door God wordt geleid, gevoed, gedrenkt, gezegend, bewaard, dan acht ik, dat die verhalers bij uitnemendheid de macht van den God Israëls hebben willen doen uitkomen en meenden, dit des te beter te doen, door de middelen te verzwijgen, welke God bezigde, terwijl zij somwijlen deze wellicht ook niet niet kenden. Hiertegen hebben wij nu vooreerst dit bezwaar, dat wij met Paulus van Jezus geleerd hebben, dat God niet is alleen maar een God der Joden, doch evenzeer der Heidenen, en voorts komt het wederom niet in ons op, Gods macht aan middelen te binden, vooral niet 's Heeren hoede voor eenig volk te loochenen, maar wij meenen, dat waar de Almachtige, altijd en overal, door middel van de krachten der natuur, de schepping onderhoudt en bestuurt, Hij, de onveranderlijke, wel nooit afwijken zal van 't geen Hij van eeuwigheid af bepaald heeft.

Terwijl 't mijn voornemen is, over de wonderen als met en door Jezus verricht, en evenzoo over de opstanding der dooden, later afzonderlijk te spreken, wil ik hier vooral doen uitkomen, dat geen lichtzinnig ongeloof ons drijft, geen waanwijsheid ons tot vermetelheid voert, maar, waar het den natuuronderzoekers na het ernstigste onderzoek gebleken is, dat er bij God geen willekeur is, doch slechts bij ons

gemis aan kennis van zijn middelen en wetten, wij uit eerbied voor God juist de eenheid der schepping handhaven. »De natuur» is dus het Heelal in den allerruimsten zin, zoowel geestelijk als stoffelijk. In die natuur is nu oneindig veel voor ons verborgen en er kan dus telkens iets ontdekt worden, doch hoe meer ons openbaar is geworden, des te duidelijker blijkt ons, dat zij in waarheid een Heelal is, waar orde en regelmaat heerschen in het groote en kleine. Wij kunnen dus met gerustheid de stelling onderschrijven: wonderen zijn onmogelijk, als wij daaronder verstaan: het is onmogelijk, dat in het werk van den Volmaakte eenige fout is; onmogelijk, dat als God zijne wetten van eeuwigheid af heeft geregeld, Hij somwijlen daarop ingrijpen, daarin verandering brengen zou. Schijnt ons dit nogtans somwijlen zoo toe, dan zijn wij verplicht te twifelen aan onze kennis en wetenschap, maar tevens om nooit te wankelen in ons geloof in een God, bij wien zelfs geen schaduw van ommekeer is. En treffen wij nu in eenig boek verhalen aan, welke met deze innige geloofsovertuiging in strijd zijn, dan zijn wij verplicht, uit eerbied voor de Majesteit Gods, deze te onderwerpen aan de strengste kritiek. Als wij dus het bovennatuurlijke loochenen, dan is dat niet in dien zin, dat wij ontkennen zouden dat er iets bovenzinnelijks bestaat, dat wij naturalisten zouden zijn, of materialisten, die slechts het bestaan van materie, stof zouden aannemen. Voorwaar neen, wij

gelooven in God, als de bezielende oorzaak van al wat bestaat, als den Geest, d'e de stof beheerscht, als den Schepper, onderscheiden, doch niet afgescheiden van zijn werk, boven de stoffelijke natuur verheven, doch niet tegennatuurlijk handelende. Juist, ik durf zeggen, alleen bij deze voorstelling, staat ons godsdienstig geloof op een vaste rots, worden verstand en hart beide bevredigd; want nu weten wij het: God blijft van eeuwigheid tot eeuwigheid dezelfde, Zijn wijsheid faalt nimmer, Zijn raad zal bestaan. Althans wat mij betreft, sedert ik dat alles klaarlijk inzie, is mij een licht opgegaan over de heerlijkheid Gods, waarover ik mij te voren niet mocht verheugen, en ik acht het onmogelijk, dat iemand of iets in staat wezen zou, dat geloof in den Eeuwige te rooven of ook maar aan het wankelen te brengen.

Al neem ik echter aan, dat ook dit mijn schrijven er iets toe zal hebben meêgewerkt, om u meer te verzoenen met deze voorstelling van 't wezen Gods, toch begrijp ik, dat gij nog altijd stuit op een groot gemoedsbezwaar, betreffende het gebed, vooral in verband met gebedsverhooring. De gedachte was u vertroostend, dat gij biddende, geknield bij het ziekbéd uwer lieve moeder, u mocht verkwikken in het bewustzijn, dat uwe smeeking haar het leven zou redden. Gij denkt aan Jakobus' raad: bidt voor elkander, opdat gij gezond wordt; aan zijn uitspraak: het gebed des geloofs zal den zieke behouden, en de Heer zal hen oprichten. Maar ik vraag u, is het

christelijk, zoo te denken; zou Jezus zoo gesproken hebben? Ik eerbiedig de vrome bedoelingen van uw liefhebbend hart, maar dwaalt gij toch niet, in dit opzicht, op het voetspoor van Jakobus en anderen?

Welk denkbeeld toch moet ik mij maken van de schepping, wanneer ik in datzelfde hoofdstuk lees (Jac. 5, 17, 18): »Elia was een mensch van gelijke bewegingen als wij, en hij bad een gebed, dat het niet regenen zou; en het regende niet op de aarde in drie jaren en zes maanden. En hij bad wederom, en de hemel gaf regen, en de aarde bracht hare vrucht voort?» In wiens hand is hier de macht over de schepping? Is het niet Elia, die bidt, en het regent niet, en wederom Elia, die bidt, en het regent? Op deze wijze kunnen wij wel zeggen: het gebed des rechtvaardigen vermag veel; maar ontrooven wij alzo niet Gode de eer, die Hem alleen toekomt? Is Hij niet alleen de Heer, die de winden en den regen en alle dingen geeft en onthoudt naar zijn wijsheid? Ik ontken volstrekt niet, dat in Achab's tijd de hemel als van koper is geweest, de aarde uitgedroogd, maar dat is geschied door den wil des Scheppers en niet op het gebed van een schepsel. Immers waar moet het heen met de orde in het Heelal, indien wij deze opvatting des gebeds als regel moesten aannemen? De eene vrome zou bidden om regen en een ander rechtvaardige om droogte; ieder zou vragen om 't geen in zijn oog het beste is en wij zouden komen tot eene ongerijmdheid, eene onmogelijkheid.

Eenzoo is het echter ook met de gebeden voor onze dierbare zieken. Hun leven is evenals 't onze in Gods hand; wij hebben niet 't vermogen, om daaraan eene enkele ure toe te voegen. Iedere gedachte aan 't tegendeel moeten wij als eene illusie laten varen. En waarlijk op deze wijze wordt ons geen troost ontroofd; bij deze beschouwing des gebeds hebben wij alleen in waarheid troost. Want, ja, wordt de zieke, voor welken wij bidden, weer beter, dan is het een groote zelfvoldoening, maar ook dan geven wij meer ons zelve, dan Gode de eer, doch wat bitter zelfverwijt moet ons pijnigen wanneer de herstelling niet, maar de dood wel volgt! Hebben wij niet genoeg, niet ernstig genoeg gebeden; zijn wij oorzaak wellicht van den dood onzer geliefden? Die vragen zouden we niet kunnen onderdrukken en het gemis van een bevredigend antwoord zou ons zoo smartelijk aandoen. Meen echter niet, dat ons gebed, naar mijne beschouwing, ijdel zou wezen. Waarlijk niet. Wij zijn kinderen Gods. Gelijk nu het kind 't hart uitstort voor zijne ouders, zoo doen wij het voor den Hemelschen Vader. Wij spreken met Hem, wij klagen Hem onze nooden, gelijkerwijs wij Hem danken voor zijne duizendvoudige, dagelijks wederkeerende zegeningen. Is een der onzen krank, zoo heeft Jezus ons geleerd, hoe wij bidden moeten en vragen mogen: »indien het mogelijk is, Vader, laat dezen drinkbeker van mij voorbijgaan. Jezus dacht er niet aan, gelijk Jakobus, dat zijn gebed Gods wil zou neigen; neen, uitdrukkelijk luidde

de vrome taal der berusting: »niet mijn wil, Uw wil geschiede." Deze moet dus de grondtoon onzer gebeden zijn, en leeft nu in onze ziel, gelijk in zijn kalm en verheven gemoed, de vaste overtuiging, dat geen haar onzes hoofds, of van dat onzer geliefden, zal gekrenkt worden zonder 's Vader wil, dan vraag ik u: stort het geen zalige kalmte in ons; voelen wij ons dan niet innig gelukkig, bij iederen zegen en elke uitredding; moedig en getroost bij alle smart en elk gemis; is dan niet ons leven één Halleluja, loof den Heer, mijne ziel? En vinden wij dan, hier en daar, in onzen Bijbel andere voorstellingen van gebed en gebedsverhooring, zoo zeggen wij: meer dan allen, die deze ons leeren, is Jezus; onze gansche ziel, verstand en hart beide zeggen Amen op 't geen hij ons geleerd heeft; alleen zijn voorstelling van Gods eeuwige, onveranderlijke wijsheid is de ware en het gebed wordt de ademtocht der ziele, de gemeenschap onzes geestes met den eeuwigen Geest. Zoo moge dan nu, aan het eind van dezen brief, u meer en meer blijken, dat waarlijk de wetenschap geen dwaallicht voor ons is. God is niet de Schepper vooral van deze betrekkelijk kleine aarde alleen, en op haar niet de Vader, eerst van het Israëlitische volk boven alle volkeren der aarde, en daarna van de Christenen. Hij is de almachtige Formeerder van al de duizende planeten, die daar wentelen in het onmetelijk Heelal. En op deze aarde heeft Hij zijn licht laten schijnen, ook voor Egypte en Indië, is Hij aller volken Vader.

Heeft Hij Israël in vorige eeuwen grootelijks gezegend, Hij heeft deze natie nu voorwaar niet verworpen. Zijn de Christenen en is Nederland bij uitnemendheid beweldadigd, dit mag ons niet leiden tot ijdele zelfverheffing, maar legt ons den duren plicht op, om zooveel in ons is te arbeiden aan de uitbreiding van het koninkrijk Gods, want de geheele menscheid is bestemd om te worden: ééne kudde, onder éénen Herder, om te wonen in het Vaderhuis onzes Gods. Breken wij alzoo met de voorstelling, dat God op zinnelijke wijze zich zou geopenbaard hebben en in menschelijke taal gesproken, het is alleen om de eere Gods te handhaven, daar Hij, als de eeuwige Geest, ook steeds in der menschen hart in geestelijken zin openbaar wordt en spreekt gelijk als de Geest moet spreken tot de geesten der menschen. Leert ons de schepping eene eeuwige eenheid, bij tallooze verscheidenheid, dan gelooven wij wel aan menschelijke bekrompenheid en een vrome bedoeling om God te verheerlijken, door aan menschen daden toe te kennen, die alleen in de hand des Almachtigen zijn, maar wij gelooven nimmer aan willekeur in het wezen onzes Gods, wiens wijze wil juist daarom boven den onzen geschieden moet, omdat bij Hem alleen de onfeilbaarheid is. Zoo wordt ons gansche leven één aanhoudend gebed, waarbij wij ons meer en meer oefenen in het streven, om onzen wil te onderwerpen aan Zijnen vaak ondoorgrondelijken, maar altijd liefdevollen raad, waarbij het bewustzijn ons troost, dat

wij, als kinderen, al onze nooden neerleggen in 's Vaders schoot, met de zekerheid, dat Hij alle beden en verzuchtingen hoort en er nooit eene vervullen zal, dan wanneer ze strekt tot ons wezenlijk heil. Hoe grooter onze zelfverloochening wordt, hoe inniger en onwankelbaarder ons geloof, hoe meer wij in Jezus geest gestemd zijn, des te meer vrede zullen wij hebben met deze voorstelling van God:

Rust, mijn ziel! uw God is Koning,
Heel de schepping zijn gebied,
Alles wisselt op zijn wenken,
Maar Hijzelf verandert niet.

J E Z U S.

Terwijl ik dezen naam plaats boven mijn brief, staat me levendig voor den geest het groote verschil dat er bestaat in de voorstelling die men zich maakt van deze verheven persoonlijkheid en van zijn heerlijk werk op ons nieuwere standpunt, tegenover het vroegere. Ja waarlijk, hier is een diepe kloof en wel heeft de orthodoxie gelijk, als ze op haar standpunt verklaart, niet met ons te kunnen samengaan. Bij haar is Christus God, bij ons is Jezus mensch. Bij haar gaat de godsdienst op in Christusdienst, bij ons is het een christelijke godsdienst. Er zijn tal van schakeeringen nog tusschen dat eene en dat andere standpunt, maar zeer terecht wordt het ingezien, door velen die tusschen ons in staan, dat zij terug moeten naar de orthodoxie of overkomen tot ons. De Groninger richting is de eerste geweest, die getracht heeft den mensch Jezus tot zijn waarde te doen komen, en groote verplichting hebben wij aan

de vrome mannen, die het eerst den moed hebben gehad met de orthodoxie den strijd te aanvaarden. Doch die richting is niet anders dan de overgang tot een ander en nieuw standpunt. Zij stelt een hellend vlak voor, waarop men niet kan blijven staan. De voorstanders dier richting verkeerden in den toestand van allen, die een tijdperk van ontwikkeling doorleven. Zij gevoelden en beseften de tegenspraak niet die er bestaat in de voorstelling van Jezus, welke zij met zooveel warme geestdrift en vromen ernst verdedigden. Zij zijn door en door anti-orthodox, ongereformeerd in het dogma, in het leerstelsel; zij braken met de leerstukken der drieëenheid, der voldoening, der uitverkiezing en verwerping, der menschelijke onmacht, en moesten scherpe en bittere aanvallen deswege verduren, maar zij bleven, en hierin ligt juist de tegenspraak in hunne voorstelling, terwijl zij de menschheid van Jezus met alle kracht op den voorgrond stelden, met even grooten ernst vasthouden aan al wat van hem als bovennatuurlijk wordt vermeld. In de laatste jaren nu laat de orthodoxie het leerstellige rusten, zonder het daarom op te geven, en zij vereenigt zich met liberalen en Groningers, om het bovennatuurlijke te verdedigen.

Allen gevoelen, en zeer terecht, dat hier het hoofdpunt ligt van den strijd. Doch nu moeten allen ook gaan beseffen, dat het de groote vraag wordt: is Jezus God of is hij mensch? Én God én mensch, zooals de gereformeerde kerkleer het eigenlijk wil;

mensch en toch niet in allen deele mensch, zooals de anti-orthodoxen het willen, dat gaat niet.

Doch het kost groote moeite, om te komen tot deze zuivere vraag. In de Evangeliën, onze eenige bronnen om Jezus te leeren kennen, vinden wij eene tweeledige voorstelling van zijn persoon, en deze is niet zuiver afgescheiden, maar overal zijn de trekken dooreengemengd. Daar staat voor ons een God en evenzeer een mensch. De een sluit den ander volstrektelijk uit. Is het eene waar van Jezus als God, dan is het andere niet waar van hem als mensch, en omgekeerd. Doch die twee elkander uitsluitende voorstellingen zijn daar zoo schilderachtig samengevoegd, dat men jaren lang het onvereenigbare niet opmerkt, totdat eindelijk het oog er voor geopend is en men dan telkens meer de tegenstrijdige lijnen ziet in het beeld. Mij dunkt, ook de kunst heeft dat, zekerlijk meestentijds onbewust, gevoeld. Waarom heeft ze ons nog nimmer een christuskop gegeven, die waarlijk voldoet? Zij heeft naar het onmogelijke gestreefd. Zij heeft ons moeten geven het beeld eens menschen, want het onzienlijke Gods kan zij niet weergeven, en toch heeft zij gemeend, naar dit onmogelijke te moeten streven. Voorwaar, zoolang men gewoon is, in den Bijbel en vooral in de Evangeliën, zuivere, letterlijke historie te zien, is men verplicht, al wat strijdt, tot schijnstrijdigheden terug te brengen en ook van Jezus zich een voorstelling te maken, waarbij zoowel het eene als het andere tot zijn recht komt.

Het is dan ook opmerkelijk na te gaan, hoe velen, al de eeuwen door, er naar gestreefd hebben, om zoowel zijne waarachtige menschheid, als zijne waarachtige Godheid te staven, en hoevele pogingen er aangewend zijn, om de eene met de andere in overeenstemming te brengen. Toch is het noodig dat wij leeren inzien, hoe wij, op deze wijze, naar het ongerijmde streven, naar het onmogelijke jagen.

Laat ons aannemen, dat Jezus buiten toedoen van man en vrouw is geboren, door eene onmiddellijke daad van Gods almacht; dat hij, zonder dat wij weten wanneer dit begonnen is, maar ten minste als volwassen man, de macht heeft gehad over de schepping, zoodat hij het brood vermenigvuldigde naar zijn welgevallen, zoodat alle ziekten en kwalen vloden op zijn woord, zoodat hij het lijk weer bezielde, de winden gebod en dus even goed over donder en bliksem als over regen en zonneschijn had te bevelen, zoodat hij de macht had, zijn eigen leven af te leggen en wederom aan te nemen en dus in alle opzichten, voor deze aarde althans, als Schepper en Formeerder optrad, die over stof en geest, over zienlijke en onzienlijke dingen heerschte met onwederstaanbare kracht, dan is hij, het is niet te loochenen: God; dan mogen wij zeggen, dat God in de kribbe ligt en hangt aan een kruis; dan blijkt het wel overtuigend, dat de Almachtige een wijle aan menschen de macht gegeven heeft om over hem te heerschen, hem te boeien, te vonnissen, te dooden, maar dan mogen wij toch ook aannemen,

dat hij door een daad van zijn wil de menschheid heeft kunnen verlossen uit de macht der zonde, gelijk den kranke uit de macht der ziekte en het lijk uit de macht des doods. Indien deze dingen echter alzoo zijn, dan is Jezus ook geen mensch geweest van gelijke bewegingen als wij. Hij heeft zijne Godheid in een menschelijk lichaam besloten, maar houdt dan ook op mensch te zijn. Wat beteekent het voor hem, als God, dat hij zijn ouders onderdanig was, dat hij toenam in wijsheid? Heeft de orthodoxe die mij zegt: »Gij moogt niet spreken van Jezus' beproeving, want hij is nooit verzocht geweest; hij is God en God kan niet verzocht worden,» niet volkomen gelijk? Er kan geen sprake wezen bij hem van strijd, van gehoorzaamheid die hij zou geleerd hebben, van overwinning der zonde. Wat beteekenen zijne zachtmoedigheid, zijn geduld, zijne vergevensgezindheid, zijne opofferende liefde, zijn gebed; wat is zijn sterven en de bede van zijne stervende lippen: Vader, in uwe handen beveel ik mijnen Geest? Dit alles moge, als openbaring zijner Goddelijke Majesteit, zijne waarde hebben, er blijkt volstrekt niets uit ten opzichte zijner menschelijke grootheid. Wij zien dan in den Christus, dat God ook in het vleesch, aanschouwelijk voor 't zinnelijk oog, dezelfde is, die Hij zich betoont als onzichtbare Geest; de God Jezus heeft dan zeer groote waarde, maar Jezus bestaat niet voor ons als mensch. Hij heeft niet het recht, om van ons te eischen, dat wij hem volgen zullen, om tot ons te zeggen: leert

van mij, dat ik zachtmoedig ben en nederig van hart, want dat hij het is, als God, volgt uit zijn natuur, zijn wezen, terwijl wij het leeren moeten onder kommer en strijd. Wij hebben alle recht, om tot onzen Formeerder te zeggen: Vader, geef ons wat de Christus bezat en we zullen zijn als hij, maar nu, eisch toch niet van ons, wat gij weet dat ons onmogelijk is, u te geven.

Hebt gij er wel eens ernstig over nagedacht en is het u daardoor duidelijk geworden, dat, bij deze beschouwing van den Christus, de grootheid zijner persoonlijkheid eigenlijk alleen blijkt uit 't geen er met hem geschied en door hem gewrocht is op zinnelijk en stoffelijk gebied? Reeds van zijne geboorte af blijkt het. Waarom is hij de onbevleete, de reine? Omdat hij reeds als kind en knaap, als jongeling en man, heeft gewaakt en gebeden en volhard in den strijd? Neen, maar omdat hij op andere wijze dan wij in het vleesch is verschenen, hoewel de Roomsche kerk zeer goed gevoelt dat men, zich stellende op dit vleeschelijk standpunt, ook aannemen moet de onbevleete ontvangenis der moeder, en zij eenmaal zal moeten inzien, dat hiermede de quaestie wel een geslacht verschoven is, maar volstrekt niet opgelost. Waarom is hij in zijn volgend leven bewezen te zijn de verlosser der wereld? Omdat hij in zedelijke reinheid en geestelijke volkomenheid steeds hooger steeg? Neen, in dat opzicht kon hij niet struikelen of vallen, dus ook niet stijgen, maar omdat hij zijne macht

openbaarde op het gebied der stoffelijke wereld. Waarom is hij bovenal bewezen te zijn de Zoon Gods? Omdat hij ten derden dage, met hetzelfde lichaam van vleesch en bloed, uit het graf is verzezen. Vooral op dien laatsten grond wordt door velen niet weinig nadruk gelegd, doch hoe deze iets bewijzen kan, heb ik ook vroeger niet begrepen. Immers juist op het standpunt der evangeliën was die opstanding van het lijk geheel onnoodig. Volgt uit de opstanding van een lijk dat iemand, met wien zoo iets geschiedt, Gods zoon zou zijn, dan wijs ik op Lazarus e. a. die ook reeds opgestaan waren. Leidt men er uit af, dat Jezus, omdat hij, toen hij op aarde was, de macht had lijken het leven weer te geven en als God zijn eigen lijk weer te bezielen, derhalve ook machtig is, ons uit de dooden te doen opstaan, en nemen wij dat aan, dan moeten wij toch erkennen, dat sedert dien tijd nog nooit een lijk uit het graf is opgestaan; of zegt men: dat behoeft ook niet, want er moet uit bewezen worden, dat wij na den dood in den Hemel zullen opstaan, dan klinkt voor 't minst de redeneering alweer zeer zonderling: omdat voor een aantal eeuwen eenige lijken zijn opgestaan en tot dit aardse leven weergekeerd, daarom zullen voortaan geen lijken ooit weer opstaan en terugkeeren op aarde, maar zullen onze dooden in de eeuwigheid ontwaken.

De innerlijke zwakheid en de volkomene onhoudbaarheid van dit geheele standpunt is vooral hierin gelegen, dat men het zedelijke door het stoffelijke, het

onzienlijke door het zienlijke wil bewijzen. Men redeneert: omdat Jezus machtig was op het gebied des stofs, dáárom was hij groot op zedelijk gebied en nog eens — dat zij zoo, maar dan moet het zuiver gesteld worden en moet men zeggen: omdat Jezus, God was, was hij Heer in het stoffelijke en in het geestelijke — doch juist daarom was hij dan ook geen mensch, in den waren zin des woords.

Hiertegenover staat de andere voorstelling, die wij evenzeer in de Evangeliën vinden, en volgens welke Jezus mensch is geweest, in den edelsten zin en zijne hoogste beteekenis.

Als zoodanig zien wij hem van kindsbeen af, met een uitnemenden aanleg begaafd, opwassen in de kennis Gods, toenemen in wijsheid, daarna gaarne bezig in de dingen zijns Vaders, en zoodra wij meer bijzonderheden vernemen van zijn mannelijken leeftijd, moge de voorstelling van den duivel, die tot hem komt, zinnelijk en joodsch zijn, 't is niet te ontkennen, dat het de bedoeling der schrijvers is geweest, aan te toonen, dat Jezus, van 't oogenblik af, dat hij optrad in 't openbaar, stond in 't strijdperk der beproeving en als deze soms week, dit slechts was voor een tijd; ja, al moge met voorliefde Jezus grootheid in het stoffelijke geschilderd zijn, evenzeer wordt hij met allen ernst en in den vollen omvang geschetst, als ons in alles gelijk en in alles verzocht, leerende en betoonende gehoorzaamheid aan God, zijnen Hemelschen Vader, tot in den dood, ja, den dood des kruises.

En nemen wij hem als zoodanig aan, verzamelen wij die trekken, hoe verheven en heerlijk en liefelijk tevens staat dan zijn beeld voor onzen geest. Dan eerst, dan alleen, maar dan ook juist, wordt hij ons een Verlosser, een voorbeeld, een zaligmaker. Wij moeten hem liefhebben, want wij gevoelen het, hij is onze Broeder, wij zijn van zijn geslacht en hij is van 't onze. Wij willen niet, gelijk sommigen met onedele vitzucht doen, gaan zoeken of wij hier of daar ook een vle'kje vinden aan deze grootsche persoonlijkheid; neen, wij zullen hem al den eerbied onzer bewondering en al de toewijding van ons liefhebbend hart schenken.

Op dit standpunt staande, waardeeren wij zijn helder inzicht in het wezen en den raad Gods. Uit de diepten van zijn reine hart en zijn heerlijken geest, is hij gekomen tot eene voorstelling Gods, die voorwaar niets mist van de verhevenheid welke ons tegenademt uit menige profetie en zoovele psalmen, doch die vrij is van alle bekrompenheid, die uitmunt door treffenden eenvoud en die zich aan elk onbevooroordeelde aanbeveelt door innerlijke waarheid. Kent gij een woord meer verheven, dan dat waarmede Jezus God kenschetst als: Geest? Vindt gij ergens een ruimere opvatting van het beeld, waaronder Jezus God voorstelt als Vader?

Op dit standpunt juist beseffen wij welk een heldenmoed er in hem moet geweest zijn, waar hij zich telkens verzette tegen allerlei ingewortelde vooroor-

deelen omtrent den omgang met »zondaren en tollenaars,” met vrouwen en kinderen, het vieren van den Sabbath, het nalaten van wasschingen en vasten. Als wij daar lezen »van toorn vervuld en van innerlijke ontferming bewogen,” dan zien wij zijn oogen tintelen, zijn harte bloeden.

Maar bovenal, indien wij hem alzoo beschouwen, dan zien wij, dat God zijn geest in »den mensch” legt en hoe de mensch waarlijk goddelijk groot wordt. Dan wordt het ons duidelijk, hoe de strijd tegen de zonde tot onze natuur behoort, maar de zonde zelve niet. Dan zien wij in hem de ware type, den echten mensch. Al zijn strijd erlangt beteekenis, zijn gebed in Gethsemane: »Vader, indien het mogelijk is, laat dezen drinkbreker van mij voorbijgaan,” verstaan wij zoo geheel en al, en als hij eindigt in het: »doch niet mijn wil, uw wil geschiede,” dan zegt onze gansche ziel: Amen, Meester, zoo zij het, zoo wordt de zege behaald, zoo spreekt het geloof, dat na smartvolle loutering niet meer van wankelen weet.

Hoe treden nu zijne deugden in het eenige waarachtige licht! Zij zijn de zegeteekenen in moeielijken kamp verworven. Hij mocht zeggen: ik heb de wereld verwonnen. Hij heeft het goede van de aarde, de geneugten des zinnelijken levens genoten en niet gezondigd. Ongetwijfeld heeft de glimlach der onschuldige vreugde zich om zijne lippen geplooid. Aan den gezelligen disch en in den huiselijken kring nam hij zijne plaats waardiglijk in. Zijne driften en harts-

tochten beheerschte hij. Bij hem geen nijd en afgunst, geen bitterheid of wraak. De verloren schapen van het huis Israëls, de kinderen zijns volks had hij inniglijk lief; hij wilde ze leiden als een trouwe herder; maar ook die daar verre zijn, ook de schapen van anderen stal, konden rekenen op de toewijding zijns harten; 't zou worden, 't moest worden: ééne kudde, één herder, de geheele menschheid één gezin en God aller Vader.

Zijne reinheid alzoo, zijne zich steeds ontwikkelende heiligheid, was hem niet van buiten opgelegd; zij ontsproot uit het binnenste zijns gemoeds; zij werd steeds meer volmaakt; zij bracht hem zijn levenstaak immer helderder voor den geest; aan haar arbeidde hij; voor haar had hij zijn leven veil, totdat de gezegende ure kwam, in welke hij zeggen mocht: »het is volbracht, Vader, in uwe handen beveel ik mijnen geest.»

Waarlijk, aan hem heeft de menschheid eene nieuwe levensopvatting te danken. Hij ontnemt namelijk aan het leven het einde; voor hem is het leven eeuwig, in den zin van eindeloos. De reine van hart, dat is, de geloovige, sterft nooit. Dit stoffelijk omhulsel wordt verdorven, de ziel, den geest kan niemand dooden. Die gelooft, de vrome, bezit eeuwig leven en smaakt den dood nimmer. Het sterven is ontslapen, de opstanding is ontwaken.

Langzamerhand was het denkbeeld van onsterfelijkheid bij de volkeren der oudheid gerezen en min of meer gerijpt, maar vooral ook nog in Israël was dit met de

zinnelijke opvatting saamgegroeid gebleven, en geloofde men dat die onsterfelijkheid zou bestaan in eene opstanding der dooden. De lijken, daarom dan ook bij voorkeur gebalsemd, zouden opstaan uit de spelonken der bergen, uit de ingewanden der aarde, uit de diepten der zeeën, en zouden te voorschijn komen, als, ten uitersten dage, de stem des Almachtige ze roepen zou. Aan Jezus hebben wij in dit opzicht eene tweeledige ontdekking, als openbaring, te danken, welke wij samengevat vinden in dat gedenkwaardig woord: Heden zult gij met mij in het Paradijs zijn. Op den sterfdag zouden beiden in het eeuwige leven zijn. De lijken op aarde, de geesten bij God. Mogen ook zelfs de discipelen dit niet hebben verstaan en troosteloos hebben neergezeten na den dood van den geliefden Meester, toch is het licht hun opgegaan en hebben zij leeren gelooven zonder te zien. Mogen zij behoefte gehad hebben om in zinnelijke vormen hun gedachten ook later te kleeden en zijn zij zelfs blijven hopen, b.v. op een zinnelijke wederkomst van den geliefde en alzoo bewezen hebben, dat zij menig woord des Meesters naar de letter, niet naar den geest hebben opgevat, toch zien wij juist in de onvervulde verwachtingen het bewijs dat zij dwaalden en wordt onze overtuiging steeds onwankelbaarder, dat de dood geen macht over hem had en er maar als ééne schrede was tusschen het kruis en zijn vaderhuis. Juist daarom gelooven wij niet aan de opstanding onzer dooden en leggen wij hun lijk zonder vreeze neder in de

groeve der vertering, omdat wij zoo vastelijk gelooven aan onsterfelijkheid en eeuwig leven. Ja, wij weten het, daar is geen ongerijmder beschuldiging, dan dat wij een dooden Christus zouden prediken; voor ons immers is er geen dood. Op grond van Jezus' rein zedelijk en geestelijk wezen behoort hij den Eeuwige toe en derhalve der Eeuwigheid. En wij, die dat gevoelen in ons hebben, dat eenmaal in Christus Jezus was, wij ontwaken als hij, in de ure des stervens; voor ons heeft de dood geen prikkel meer en het graf staat zijn zege af. Wij juist kunnen het woord onderschrijven: Zalig de dooden, die in den Heer sterven, van nu aan. Bij sterfbedden vooral is mij de waarheid onzer opvatting gebleken, en de ure moet komen, waarin allen hun zinnelijk standpunt zullen laten varen, om met ons te erkennen, dat vleesch en bloed blijven aan deze zijde des grafs en het stof weerkeert tot de aarde, waaruit het genomen is, maar de geest gaat tot God.

Sedert mij dit alles helder voor den geest geworden is, zie ik zoo duidelijk in, hoe Jezus, juist als mensch, is bewezen te zijn de Zoon Gods en hoe wij ook bestemd zijn om te worden kinderen Gods; hoe de verlossing niet is een werktuigelijk iets, dat van buiten af aan ons bewerkstelligd wordt, maar een zielkundig iets, dat binnen in ons wordt gewrocht en waarvan wij Gode de eer geven.

Ik begrijp, dat onder 't lezen sinds lang de vraag u voor den geest zweeft: maar hoe moet ik doen

met mijne Evangelien? Daar staan de twee voorstellingen bijna onafscheidelijk vereenigd; hoe zijn ze daar toch zoo tot één geheel verbonden? Ik begin met een wedervraag: Zijn ze onafscheidelijk en tot een geheel verbonden? Staan ze eigenlijk niet maar naast en dikwerf tegenover elkaar?

Neem bv. de verhalen der verschijningen van Jezus na zijn dood. Daar wordt altijd aan Jezus een lichaam toegekend, maar dat lichaam is 't eene oogenblik geheel en al vleeschelijk, zoodat het volkomen 't zelfde is, dat aan 't kruis is gestorven en in 't graf is gelegd, maar op een ander oogenblik is 't een lichaam, dat alle eigenschappen mist van het vleesch, dat aan geen tijd en ruimte is gebonden, dat plotseling verschijnt in weerwil van gesloten deuren, terwijl de schrijvers er niet aan denken, deze onoplosbare tegenstrijdigheid te willen verklaren.

Gelijk dit hier is, zoo is het telkens. Volgens Mattheus nam Jozef zijne vrouw tot zich vóór de geboorte van Jezus; volgens Lukas daarna. Volgens Mattheus maakte Jozef en Maria eene reize met het kind Jezus naar Egypte; volgens Lukas keerden zij, terstond nadat alles vervuld was, wat naar de wet volbracht moest worden, naar Nazareth terug. Dit zijn tegenstrijdigheden op ander gebied, maar ook hieruit blijkt duidelijk, dat er geen sprake van wezen kan, dat wij in de Evangelien een afgerond geheel vinden. Wij moeten telkens eene keuze doen en of het eene of het andere verwerpen.

Zoo is de persoon, die ons geschetst wordt in de drie eerste Evangeliën, wederom eene geheel andere, eene veel meer menschelijke, dan die in het vierde Evangelie ons wordt geteekend, waar de Christus terstond als de volmaakte optreedt, die echter ook hier weder zijne geestelijke meerderheid afleidt uit en bewijst door zijne macht op het gebied des stofs.

Bovenal echter moeten wij steeds bedenken, dat wij te doen hebben met oostersche schrijvers, gelijk ik u vroeger daarop wees, die gewoon zijn zeer veel te personifiëren; wat zakelijk is, persoonlijk voor te stellen; wat op het gebied des inwendigen levens voorvalt, als iets uitwendigs te schilderen. Zoo bevolken zij de lucht met booze en goede geesten, zoo laten zij engelen en duivelen neerdalen en spreken in de tale der menschen en des volks. Zoo wandelt de duivel met Jezus niet slechts in de woestijn, maar door de volkrijke straten van Jeruzalem, bestijgt met hem een tempeldak en spreekt daar, natuurlijk dus ten aanschouwe van priesters, levieten en andere tempelbezoekers, in het Hebreeuwsch of Grieksch, terwijl Satan toont met het O. V. volstrekt niet onbekend te zijn. De schrijver denkt er blijkbaar niet aan, dat wij dit letterlijk opvatten zullen, en toch wordt dit door duizenden gedaan, zelfs zonder dat zij het ongerijmde beseffen, dat er in zulk eene opvatting ligt, en terwijl zij geen oog hebben voor den zielestrijd, die hier zinnelijk wordt voorgesteld.

Eindelijk, en wel voornamelijk, is het een blijkbaar

streven, om Jezus' leven te sieren met een stralenkrans van allerlei tegennatuurlijke bijzonderheden en hem, gelijk ik u geschetst heb, te laten optreden als een God. Jezus zelf b.v. spreekt nooit van zijne geboorte uit eene maagd. Is dat echter eene zaak van zoo overwegend belang, dan mag ik er mij billijkerwijs over verbazen, dat Jezus het niet eenmaal schijnt geweten te hebben, of althans dat hij 't zijnen discipelen en der schare niet op het hart gebonden heeft. Hoe zonderling dat, allerminst vijftig jaren later, twee menschen, en eigenlijk slechts Lukas alleen, ons dit komen mededeelen, terwijl er verder door geen apostel, door niemand der eerste christenen, gewag van wordt gemaakt. En wat de wonderen betreft, wij moeten kiezen: of zij zijn alzoo geschied, als zij worden verhaald, en dan is Jezus schepper, geen schepsel, dan is hij God, geen mensch; of Jezus is mensch geweest en heeft somwijlen door zijn grooten geest ongelukkige krankzinnigen genezen of daden van liefde verricht, en onnadenkend heeft de vereering der liefde dit alles vergroot, en wat Jezus aan ons naar den geest heeft gedaan, is in zinnelijken vorm overgebracht op 't oog en oor en leven des lichaams.

In één woord, hoe ernstiger en aandachtiger gij de Evangelien leest en alle verhalen bepeinst, des te meer zal het u blijken, dat het alleen mogelijk is, op voorwaarde dat gij niet nadenkt, om al de berichten aangaande hem letterlijk op te vatten. Denkt gij echter na, dan moet gij een keuze doen

en zal 't moeten zijn, wat ik in het begin van den brief heb gesteld: of den God Jezus, of den mensch Jezus.

Mij aangaande, ik heb gekozen, ik zie in Jezus, den eerstgeborene onder de broederen, den mensch bij uitnemendheid, die in het godsdienstige aan de spits staat en onze overste leidsman is, die volkomen scheiding heeft gemaakt tusschen godgeleerdheid, wet- en schriftgeleerdheid, en vroomheid, en die ons al de zegeningen heeft aangebracht, waarop ik te voren gewezen heb. En als men u zegt, dat het dan toch ook een groote daad van Gods macht is, om iemand met zulk een heerlijken aanleg te doen geboren worden, laat ons dit dan volmondig en dankbaar erkennen, betuigende, dat het er ons nooit om te doen is, om Gode eenige eer te rooven, maar alleen om Hem toe te brengen eer en heerlijkheid tot in alle eeuwigheid. Jezus is ook voor ons goddelijk groot, maar tusschen hem en ons is geen onoverkomelijke kloof. Hij is mensch, wij ook; hij is uit God, wij ook; hij staat verre boven ons, maar niet buiten ons geslacht.

DE MENSCH.

Met hoeveel recht heeft een groot dichter gezegd: de belangrijkste studie voor den mensch, is de mensch. Het: Ken u zelve, van de oude Grieken neemt de Christen met verdubbelden nadruk over. Aan zelfkennis echter en aan menschenkennis hapert het bij verre de meesten. Vandaar de meest tegenstrijdige en ongerijmde stellingen en leerstellingen omtrent den mensch. Ik verheug mij dat natuurkunde is opgenomen onder de vakken van ons onderwijs, maar waarom wordt de studie der zielkunde nog in zoo droevige mate verwaarloosd en waarom worden de eerste beginselen van deze niet algemeen aan het opkomend geslacht onderwezen? Waarom wordt, te eenzijdig, de mensch als zinnelijk wezen geschetst en niet ook, althans in hoofdtrekken, het zedelijke en geestelijke in hem besproken? Gij begrijpt dat ik deze vragen niet uitdrukkelijk tot u richt; het zijn meer klachten, die in dezen vorm aan mijnen geest

zich voordoen en ik houd mij verzekerd, dat gij ze beëmen zult en met leedwezen erkennen, dat ook bij uwe opvoeding in dit opzicht zooveel aan het onderwijs ontbroken heeft. Als men de opvoeding van zoovele ouders nagaat, zelfs in zeer beschaafde kringen, hoe blijkt 't dan, dat er zeer groot gebrek is aan kennis van den mensch en dus ook van het kind. Daar wordt aan plantkunde, aan dierkunde gedaan en ik zal de laatste zijn, om mij hiertegen te verklaren; ik verlang dat ook de vrouw daarvan eenige algemeene kennis hebbe, maar moet er niet bovenal aan menschkunde worden gedacht? Moet de vrouw niet, evenzeer als de man, wien intusschen ook zooveel in dit opzicht ontbreekt, maar moet de vrouw niet de zedelijke en de zinnelijke behoeften kennen van haar kind? Zijn aanleg en aard, zijn neigingen en hartstochten, zijn temperament, dat alles moet bij ieder kind een voortdurend punt van onderzoek uitmaken, maar daartoe zijn tact en oefening niet voldoende, er moet studie voorafgegaan zijn. Het is in mijn oog, een wezenlijk gebrek, dat onder de vakken in de wet op het Middelbaar Onderwijs genoemd, niet ook voorkomt: beginselen van menschkunde, vooral met 't oog op zielkunde, want ieder mensch, en althans elk beschaafd en ontwikkeld mensch, moest in dit opzicht heldere denkbeelden hebben over en kennis van zijn eigen wezen, niet alleen in physisch, maar evenzeer in zedelijk en geestelijk opzicht.

Doch laat ik niet verder uitweiden met mijne klachten en opmerkingen: ik schrijf u geen brief over zielkunde, maar zal u mijne zienswijze meedeelen over den mensch op godsdienstig standpunt.

Gij weet dat in onze dagen, vooral door Darwin en zijne aanhangers, een ernstig onderzoek wordt ingesteld naar den oorsprong des menschen en dat deze geleerde tracht aan te toonen, dat in de schepping gedurig hoogere formatiën op elkander zijn gevolgd, zoodat de hoogste diersoorten en de laagste menschenrassen met elkander in zeer nauw verband zouden staan. En evenzeer weet gij, dat sommigen met vrij wat misbaar hebben uitgeroepen: »Zie toch waar het heengaat. Zoo wordt de mensch een aap of althans de menschen komen uit apen voort. Zoo wordt de geest weggeredeneerd; van onsterfelijkheid is natuurlijk geen sprake.»

Is het ook hier weder niet treurig om op te merken, hoe de bedoelingen van den wetenschappelijken man verdacht worden gemaakt? Is er ook maar in 't minst een boos opzet om den mensch te vernederen, om hem iets te ontzeggen, wat wij hem op goede gronden meenen te mogen toekennen? De nauwe verwantschap in lichamelijk opzicht tusschen den mensch en zoo menig dier is niet te loochenen, en nu zoekt men, langs wetenschappelijken weg, tot welke gevolgtrekkingen dit aanleiding geeft. En immers als wij de zaak met kalmte overwegen en aannemen dat de Schepper in het geschapene het vermogen heeft ge-

legd, om op te klimmen van het lagere tot het hogere, van het enkelvoudige tot het meer samengestelde, wat is hierin in strijd met zijne wijsheid en macht? Wij zien immers dat elke schepping, naarmate zij meer samengesteld is, ook weder door hogere eigenschappen gekenmerkt is? Het dierenrijk is immers bepaaldelijk onderscheiden van en verheven boven het plantenrijk, al is het onweersprekelijk dat de meest ontwikkelde planten eene kennelijke overeenkomst hebben met de diersoorten van de laagste formatie. En waarom zou de mensch dat hogere zieleven, dat wij geest noemen, niet blijven bezitten, wanneer bewezen wordt, dat wij in lichamelijk opzicht, voor duizend eeuwen misschien, uit de hoogste diersoorten ontwikkeld, geschapen zijn? Waarom zou het geen bewijs wezen juist voor onze voortdurende volmaking, dat langzamerhand het denkbeeld gerezen is aan een leven na dit leven, eerst in den vorm van eene opstanding uit de dooden, en naarmate men geestelijk meer ontwikkeld wordt, van eeuwig leven en onsterfelijkheid? Het zal goed zijn den gang en den uitslag van het wetenschappelijk onderzoek met alle kalmte gade te slaan en af te wachten, maar ik kan niet ontkennen, dat de stelling zelve mij toelacht, omdat ik door haar niet geschokt word, maar bevestigd in mijn geloof aan de oneindige volmaakbaarheid der schepping Gods.

Eene andere vraag echter boezemt ons in godsdienstig en zedelijk opzicht veel meer belangstelling in,

deze: welke is de verhouding van den mensch tegenover de zonde en hoe wordt hij van haar verlost?

Het bestaan van die geheimzinnige en vreesselijke macht, welke wij »de zonde» noemen, is volstrekt niet te loochenen. Zij ontwaakt met ons in den morgenstond en verzelt ons in den avond, ja laat ons des nachts geen rust. Zij verwoest den vrede des gemoeds, verstoort de rust in 't gezin en verderft de maatschappij, waarin wij leven. 't Is dan ook allezius verklaarbaar, dat de geest des menschen, naar mate de denkkraft zich in hem openbaarde, met den meesten aandrang gevraagd heeft: van waar is zij toch? wie is zij? hoe zullen wij van haar verlost worden?

Van waar is zij? Dat is een levensvraag geweest voor Indiërs, Perzen en Grieken, niet minder dan voor het volk van Israëel, en de wijzen onder de Christenen hebben haar telkens weer op den voorgrond gesteld, omdat niet slechts het denkend verstand, maar vooral ook de drang des gewetens ons naar een antwoord doet smachten.

Mij dunkt, ik kan hier volstaan, als ik u wijs op de antwoorden, die wij achtereenvolgens aantreffen in onzen Bijbel, als zoovele kenmerken van den ontwikkelingsgang der menschheid in dit opzicht.

Allereerst vinden wij het antwoord in den schilderachtigen stijl van het eerste Bijbelboek: de zonde komt voort uit de dierenwereld; eene slang heeft haar het aanzijn gegeven; een dier heeft den mensch verleid. Daar ligt werkelijk iets edels aan deze poging

ter verklaring van het droevig verschijnsel ten grondslag. De schrijver heeft blijkbaar gevoeld, dat hij aan God, aan Jahve, de oorzaak des kwaads niet kan toeschrijven, als in strijd met zijne heiligheid; en evenmin aan den mensch, als in strijd met zijn aanleg. De zonde komt voort uit eene lagere orde van schepselen, en Jahve heeft dus recht, om het dier te vervloeken »boven al het vee en boven al het gedierte des velds." Het is intusschen duidelijk, dat men op dit standpunt niet kon blijven staan, met dit antwoord geen vrede kon hebben. Het was blijkbaar, dat de dierenwereld op het zedelijk karakter des menschen, geen invloed ten kwade kan uitoefenen. Men zocht dus verder en naarmate de kennis van den éénen waren God meer doordrong, al bleef deze ook bij uitnemendheid een God Abrahams, Isaäks en Jakobs, begonnen vrome denkers in Israël de leer te prediken: alles, volstrekt alles is uit God. God is ook de oorzaak des kwaads, God verhardt de harten der menschen en spoort ze aan om kwaad te doen. En hiermede achtten zij niet Gods heiligheid te kort te doen, neen, het is juist, »opdat God zijne kracht aan een Faraö zou betoonen en opdat men zijnen naam zou vertellen op de gansche aarde;" het is opdat blijken zou, gelijk zelfs een Paulus zich uitdrukt: »dat Hij zich ontfermt, diens Hij wil, en verhardt, dien Hij wil;" het is om de Oppermajesteit Gods boven alles te doen uitkomen. En mocht de mensch zeggen: »Wat verwijt hij dan nog? Wie toch wederstaat zijnen raad?" Het ant-

woord is gereed: »Wie zijt gij, o mensch! dat gij het woord tegen uwen God opneemt? Het maaksel zal toch niet tot zijnen maker zeggen: waarom hebt gij mij zoo gemaakt?» De majesteit Gods is gereed, de verantwoordelijkheid des menschen blijft, hoezeer dit logisch onmogelijk is, en die naar verklaring vorscht, hem legge men de hand op den mond. Men neme het een, zoowel als het andere aan; in het tegenstrijdige ligt juist het Goddelijke. Ook hier geldt het woord uit latere eeuwen: ik geloof omdat het absurd is, ongerijmd.

Men kan echter den woesten bergstroom beteugelen en leiden in zijn vaart, men kan het vurig ros breidelen en betoomen, men kan de krachten der stof voor een groot deel beheerschen, maar wie kan den menschelijken geest aan banden leggen, wie kan het denken beletten? Ook met het antwoord op de voor ons gestelde vraag waren velen in Israël niet tevreden en ik kan me voorstellen, hoe de zoodanigen een andere poging tot oplossing van dit raadsel met blijdschap begroetten. Israël leerde de duivelenleer van de volken uit het oosten van Azië kennen, greep deze met blijdschap aan en nam ze op in zijn godsdienstleer. Ja, zóó werd Gods eer gansch en al gereed, naar men meende. Het kwaad, de zonde, is uit den Duivel; het goede is uit God. Er is een overste der booze geesten en er is een talrijk heirleger dergenen, die, aan dezen ondergeschikt, uitgezonden worden, om der menschen zielen te verderven. God echter is

machtiger dan deze allen, en bij Hem is het vermogen, om over de duivelen te heerschen, om het rijk des kwaads te vernietigen. Zooals het gaat met ieder denkbeeld en elke voorstelling die ons toelacht, ging het ook hier en gaat het nog met allen die deze leer omhelzen als een ware verklaring; men ziet vooral op de lichtzijde en legt zoo weinig mogelijk nadruk op de schaduwzijde. Men zag namelijk en ziet voorbij, dat ook op deze wijze slechts ten deele de eere der heiligheid Gods wordt gered, want dat men altijd staat tegenover de vraag: Wie heeft den Duivel en zijne dienaren geschapen? zoodat ten slotte God toch weder de oorzaak wordt van 't kwaad; maar vooral vergeet men, dat de verantwoordelijkheid des menschen slechts ten deele gered wordt door de ernstige opwekking: wederstaat den Duivel en hij zal van u vlieden, omdat de macht van dien Booze zoo groot is, dat hij bijna onwederstaanbaar is en wij allen er onder besloten zijn. Wie zal ons toch verlossen? zoo roept het angstige hart. En het antwoord ligt voor de hand. God kan het alleen door een onmiddellijke daad zijner macht, door ons te rukken uit de hand van den Machtige. Zoo echter wordt onze verlossing wel eene daad van den vrijmachtigen God, maar de mensch blijft er lijdelijk bij en ze wordt niet de vrucht van een innerlijken strijd op het gebied van het zieleleven gestreden.

Maar vanwaar, zult ge zeggen, vanwaar dan toch het kwaad? Om het in ons oog alleen ware antwoord

te vinden, wenden we ons tot Jezus en vernemen van hem dit eenvoudige woord: uit uw hart. Uit het hart komen voort alle booze bedenkingen, alle onreinheden en zonden; in dien geest spreekt hij: Is 't hart goed, dan brengt de mensch uit dien goeden schat het goede voort; is 't hart boos, dan evenzeer uit dien boozen schat het booze. En wij roepen vol blijdschap uit: »gevonden!" zoo is het. Alleen het hart is de poel, waaruit de vergiftigde dampen opstijgen, of de bron, uit welke het levend water in breede stralen ontspringt, en als wij nu tevens het antwoord zoeken op de vraag: Wat is eigenlijk de zonde? dan zal ons, dunkt me, overtuigend blijken, hoe bij deze beschouwing, zoowel de heiligheid Gods, als de verantwoordelijkheid des menschen tot haar recht komen.

De hoofdzaak namelijk van de verwarring, die omtrent dit sombere vraagstuk bleef heerschen, totdat Jezus het bescheen met het heerlijk licht zijns Geestes, is daarin gelegen, dat men steeds aan de zonde op zichzelve een eigen bestaan heeft toegeschreven. Men zag altijd de zonde, als een afzonderlijke macht, boven en behalve de schepping Gods, en vandaar dat de vraag van zoo groote beteekenis werd: van waar is zij?

Indien wij echter, en zeker terecht, vaststellen: er bestaat niets buiten hetgeen God geschapen heeft en voortdurend formeert, en voorts, met 't oog op Gods heiligheid: en al wat God formeert is goed, dan volgt

daaruit met onweersprekelijke zekerheid: alzoo is er geen zonde, als afzonderlijke scheppingsdaad Gods. En die overtuiging is het ook, welke aan Jezus' wereldbeschouwing ten grondslag ligt. De geheele schepping is hem rein; zij is nog altijd een schoone hof van Eden, een paradijs; den kinderen behoort het koninkrijk der Hemelen; de stof is niet onrein, zooals sommige Heidensche Wijzen beweerden; vleesch en bloed zijn niet zondig in zichzelf; spijs en drank zijn goede gaven Gods en niets wat ten monde ingaat verontreinigt den mensch. Alles is rein voor den reine; dat woord van den apostel is zekerlijk geheel in den geest des Meesters.

In die reine schepping nu scheidt God den reinen mensch, maar — en hierdoor juist zijn wij boven de dieren verheven — terwijl het dier alles voor zich bestemd en bepaald vindt, komt de mensch volstrekt hulpbehoevend ter wereld, en terwijl hem alles beloofd is, wordt hem niets gegeven; hij moet alles verwerven. Hij heeft aanleg, neigingen, driften, hartstochten, geestvermogens; zijne begeerten gaan uit naar de dingen des stofs; het rijk der kleuren en der tonen, de schatten des geestes, alles ligt voor hem open. In niets van dat alles is zonde, want het is alles uit den Heilige, uit God. Doch hij moet leeren wat hij gebruiken moet: misbruik is zonde. Voor het dier bestaat geen beproeving, voor den mensch bestaat ze alleen, als een teeken van den adel onzer natuur. God wil ons leeren, het lichaam en den geest, met

alle daaraan verbonden krachten en talenten, te gebruiken als een tempel des heiligen geestes; ons leeren de geheele schepping te gebruiken, als niet misbruikende. Waarom en in hoeverre noemen wij Jezus zonder zonde? Omdat en inzooverre hij even als wij verzocht is geweest en midden in de wereld levende, nochtans nooit iets misbruikt heeft. Voor ons zijn alle nevelen weggevaagd. Wij hebben geen slang, geen God die 't hart verhardt, geen Duivel van noode; het zielkundig raadsel wordt opgelost in 't binnenste onzes gemoeds. Laat 't hart rein zijn en alles is rein. Gebruik alles ten goede en er is geen zonde. Bij ieder misbruik treedt een zonde op.

Overweeg en bepeins deze beschouwing, welke ik de specifiek christelijke wil noemen, omdat zij ontstaan is van alle Joodsche en Heidensche bestanddeelen, en gij zult moeten erkennen, dat zij de heiligheid Gods juist in 't volle daglicht stelt, want zij spreekt duidelijk uit: God heeft geen zonde ooit geschapen, en zoodra maar de menschheid zal geleerd hebben, alles ten goede te besteden, zal ze heilig zijn en God alles in allen. De leerschool der beproeving is voorwaar geen vloek, maar een zegen.

Zij alleen handhaaft de verantwoordelijkheid van den mensch. Daar leeft gij als moeder te midden van uw kroost. Welk eene heerlijke gedachte, dat God u reine kinderen gegeven heeft, maar ook welk eene verantwoording, daar gij hebt te zorgen, dat de geestelijke dampkring in uw gezin niet worde ontwijd

door uw schuld. Hoe diep moet gij gevoelen, dat gij met uw man alles moet doen wat in uw vermogen is, om uzelf rein te bewaren. Daar blijft u geen enkele verontschuldiging. Bij ons is alles heilige ernst, de strenge plicht der liefde. Zoo is het voor u als moeder, maar zoo is het met ieder mensch voor zichzelf. Elk weet dat wij ten goede geschapen zijn, en indien wij dus het vleesch misbruiken tot zinnelijkheid, dit is alleen eigen schuld. Ons eigen hart oordeelt en veroordeelt ons, door de stem des gewetens. De straf verzelt de zonde en volgt haar op den voet: dat is het oordeel. Bij zulk eene beschouwing bovenal gevoelen wij al de diepte der smart van het berouw. Zoo juist buigt de ziele zich neder en smacht en dorst naar God. Het onrustig hart vraagt: wat moet ik doen om verlost te worden? En wij juist, die ontworsteld zijn, allereerst aan alle leerstelling vooroordeel, aan allerlei soort van godgeleerdheid, wij die staan op het vrije standpunt onzer schriftbeschouwing, daar wij uit die boeken wegdoen allerlei Joodsche en Heidensche bestanddeelen, wij zeggen met allen nadruk: zie, o mensch! op Jezus. In hem hebben wij de type van den waren mensch, in hem den echten Zoon Gods. In hem is waarlijk het leven en de onverderfelijkheid aan het licht gebracht. In hem zien wij wat de mensch worden kan en wat wij zelve worden moeten. Ziende op hem, gelooven wij aan onze eigene volmaking. Wij beseffen, dat de zonde, maar in betrekkelijken zin, eene

positieve macht is. Zoodra wij het goede doen willen, breken wij met haar en zijn verlost. Ziet, alles is nieuw geworden, de reine van hart ziet God. Even als Jezus vermogen ook wij alle dingen in Christus geest, want die geeft kracht. Zoo blijkt het, dat de zedelijkheid, niet gelijk sommigen het willen, van de godsdienst wordt losgerukt, maar juist in de innigste vroomheid, in een leven met God is gegrond.

De mensch alzoo is, naar deze voorstelling, geen wangedrocht, waaruit, gelijk bij den Roomsch-Katholiek, een priester den duivel bannen moet, of die, gelijk bij den rechtzinnigen Protestant, gebogen moet gaan onder een vreesselijke last van erfzonde en een verlamdend gevoel van onmacht; hij is, van zijne geboorte af aan, bestemd om met zelfbewustzijn te worden een kind Gods, des eeuwigen levens deelachtig, en dat laatste niet als het gevolg van een zelfzuchtig verlangen, maar als een bewijs van onze hoogere ontwikkeling en den eisch van het zelfstandig optreden des geestes.

En omdat wij gelooven aan de voortdurende volmaking des menschen en der menschheid, zoo staan wij vast in de overtuiging, dat eenmaal allen zullen leeren de wille Gods te doen en in den strijd des levens te triumfeeren.

Maak U deze denkbeelden eigen, versterk in U dit geloof en gij zult met moed en volharding blijven jagen naar eigen heiligmaking, niet vertragen in het moeilijk werk der opvoeding en met Gods hulp alles

aanwenden, om het goddelijke in uw kinderen te ontwikkelen, om hen afschuw in te boezemen voor al wat onrein en onwaar is, om met hen te streven naar al wat edel en groot is, naar al wat liefelijk klinkt en welluidt. Wij weten het immers, de mensch is een kind Gods en voor een eeuwig, heilig leven bestemd.

N A S C H R I F T.

Mijne brieven zijn geëindigd. Het heeft mij moeite gekost aan mijn voornemen getrouw te blijven. Tal van vragen, van uitweidingen drongen zich op aan mijnen geest. Ik voelde mij telkens opgewekt, om de gevoelens van tegenstanders uiteen te zetten en te weerleggen. Zooveel mogelijk heb ik mij bedwongen. Ik meende dat mijn boekje beknopt moest zijn en vooral niet polemisch. 't Is mijn hoofdzakelijk streven geweest, u aan te toonen, dat wij op het nieuwere standpunt waarop wij staan, niets wezenlijks verliezen, dat wij alleen wat wij als schadelijken ballast beschouwen over boord werpen, terwijl wij de kostbare lading met te meerdere zorg bewaren als een onwaardeerbaren, een onneembaren schat. Moge ik u in hoofdzaken overtuigd hebben en schenk mij de voldoening, hiervan mij, met uwe vragen, aan- of opmerkingen, iets te doen weten.

Er is veel in mijne brieven, dat gij ook elders en

uitvoeriger lezen kunt. Ik vooronderstel zelfs, dat gij veel gelezen hebt en heb mij daarom veroorloofd, alleen maar eenige resultaten mee te deelen. Toch kon 't wel zijn, dat gij, misschien tot verpoozing van ernstiger studie, ook mijn bescheiden boekje somwijlen nog eens opnaamt. In elk geval is mij gebleken, dat er bij u in menig opzicht nog bezwaren bestaan en gij u niet zoo geheel in de nieuwere beschouwing kondt schikken. En zooals gij zijt, ontmoet ik er dagelijks. Vooral dan ook voor u en de zoodanigen schreef ik.

Mijn brieven zullen in handen komen van meisjes en vrouwen die al deze dingen sinds lang weten, die van onzen strijd en twijfel nooit iets gevoelden, die... maar waartoe meer? Als deze het boekje ter bezichtiging ontvangen, dan krijgt de boekverkooper het terug — dat spreekt van zelf.

Uw man, dit weet ik, zal mijn brieven lezen, en met belangstelling en toegenegenheid zelfs. Of dat echter met velen geschieden zal, zal de vraag zijn. Gij noch ik zullen er tegen zijn.

Wees met uw gezin van mij gegroet en allen verzekerd dat ik nooit anders zijn kan dan

Uw Vriend

M. E. VAN DER MEULEN.

Werken van:

Prof. S. HOEKSTRA Bz.,

uitgegeven bij P. N. VAN KAMPEN te *Amsterdam.*

HET GELOOF DES HARTEN,

VOLGENS HET EVANGELIE.

Tweede herziene uitgave *f* 2.—, geb. *f* 2.75.

DE HOOP DER ONSTERFELIJKHEID.

f 4.25.

DE ZOON DES MENSCHEN, DE HEILAND
DER WERELD.

Twaalfal Leerredenen. *f* 2.90.

DE ONTWIKKELING VAN DE ZEDELIJKE
IDÉE IN DE GESCHIEDENIS.

EEN HOOFDSTUK UIT DE ZEDELEER.

f 3.50.

BRONNEN EN GRONDSLAGEN VAN HET
GODSDIENSTIG GELOOF.

f 3.90.

DE TWEE GETUIGENISSEN,
VAN DEN LIJDENDEN JEZUS AANGAANDE ZICH ZELF.
Twee Leerredenen *f* 0.60.

INHOUD EN DOEL DER EVANGELIE-
PREDIKING.

Intreerede als Hoogleeraar te Amsterdam.
f 0.30.

W E D E R G E B O O R T E.

Leerrede over Joh III: 1—9.
f 0.30.

DE WEG TOT EVANGELIEKENNIS.

Leerrede over Gal. I: 11, 12.
f 0.30.

BEGINSELEN EN LEER DER OUDE
DOOPSGEZINDEN,

VERGELEKEN MET DIE DER OVERIGE PROTESTANTEN.
f 3.50.

V R I J H E I D,

IN VERBAND MET ZELFBEWUSTZIJN, ZEDELIIKHEID
EN ZONDE.
f 3.90.

DE BENAMING „DE ZOON DES MENSCHEN.”
EEN HISTORISCH KRITISCH ONDERZOEK.

f 0.75.

Stoomdrukkerij
LOMAN, KIRBERGER & VAN KESTEREN
te Amsterdam.
